

پرسی گونجان له نێوان فەلسەفە و ئایین له دیدی ئیبن رشد

مسلم حسن محمد¹، بتول رضا عباس²، کیفی ابوبکر حمد³

³⁺²⁺¹ به‌شی فەلسەفە، کۆلیژی زانسته مرۆفایه‌تییه‌کان، زانکۆی راپهرین، رانیه ههریمی کوردستان، عیراق.

پوخته:

ئاشکرایه له‌سه‌ره‌تادا فەلسەفە و ئایین دو کایه و دو بابەتی له‌یه‌ک جیاوازیبون، ههریه‌که‌یان به‌ میتۆدی تاییه‌ت به‌خۆیان، له‌ سۆنگه‌ی دنیا‌بیینانه‌وه‌ کاریان له‌سه‌ر گرت و پرسه‌ سه‌رده‌مییه‌کان ده‌کرد، ئه‌گه‌ر له‌سه‌ره‌تادا به‌یه‌که‌وه‌ گونجاویش نه‌بو، ئه‌وا دژ به‌یه‌ک نه‌بون، یان به‌ واتایه‌کی دیکه‌ په‌یوه‌ندی نێوان فەلسەفە و ئایین له‌ سه‌ره‌تادا نه‌بو به‌ کیشه‌، ئه‌مه‌ش له‌به‌رئه‌وه‌ بو ههریه‌که‌یان سه‌ربه‌خۆیانه‌ کاری له‌سه‌ر پرس و کیشه‌ تاییه‌ته‌کانی خۆی ده‌کرد، به‌لام له‌گه‌ڵ هاتنی ئیسلام و کرانه‌وه‌ی به‌په‌روی جیهانی ده‌روه‌دا، به‌یه‌که‌وته‌نی له‌گه‌ڵ هزر و فەلسەفە‌ی گه‌لانی ناوچه‌که‌ به‌تاییه‌تیش له‌گه‌ڵ هزر و فەلسەفە‌ی گریکی دروست بو، ئه‌مه‌ش بو به‌پرسیکی گرنگ و کیشه‌یه‌کی دیار له‌ لای زانایان و فه‌یله‌سوفانی ئیسلامی، که‌ ئه‌وانیش به‌سه‌ر دو به‌ره‌ی جیاواز دابه‌شبون، به‌شیکیان ته‌واو نه‌یار و دژبون به‌ فەلسەفە و هه‌مو جۆره‌ سازان و گونجانیکیان له‌نێوان ئایینی ئیسلام و فەلسەفە‌ی گریکی په‌تکرده‌وه‌ و ته‌نها ئایینیان وه‌ک سه‌رچاوه‌ی سه‌ره‌کی

زانین ده‌بینی، جگه‌ له‌ ئایین هه‌یج شتیکی دیکه‌یان له‌ ده‌روه‌ی ئایین قبول نه‌بو.

به‌لام لایه‌نه‌که‌ی دیکه‌ که‌ زیاتر پیکهاتبون له‌ فه‌یله‌سوفه ئیسلامیه‌کان، له‌گه‌ڵ گونجاندنی نێوان فەلسەفە و ئایین دابون، کاریان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ ده‌کرد که‌ فەلسەفە و ئایین به‌یه‌که‌وه‌ بگونجین و ئه‌و راس‌تییه‌ ده‌ربخه‌ن، که‌ هه‌یج دژیه‌کی و نه‌گونجائیک له‌نێوانیاندا نییه‌، له‌م نێوه‌نده‌شدا "تیین روشد" رۆلێکی دیار و کاریگه‌ری هه‌بو، له‌م پیناوه‌دا هه‌ولێکی زۆریدا بو ئه‌وه‌ی ئه‌و راس‌تییه‌ بو هه‌موان ئاشکرا بکات، که‌ فەلسەفە و ئایین هه‌یج ناسازی و دژبه‌یه‌که‌یه‌ک له‌نێوانیاندا نییه‌ و به‌یه‌که‌وه‌ ده‌گونجین، بو ئه‌م مه‌به‌سته‌ش په‌نای بو کومه‌لیک بنه‌مای گرنگی وه‌ک به‌لگه‌ی ئه‌قلی و نه‌قلی برده‌وه‌، تا له‌م رینگه‌یه‌وه‌ به‌هه‌مو نه‌یارانی فەلسەفە بلێت، که‌ به‌هه‌له‌داچون له‌ په‌تکرده‌وه‌ و دژایه‌تی کردنی فەلسەفە، هه‌روه‌ها له‌رینگه‌ی ئه‌م بنه‌مایانه‌وه‌ بو هه‌موانی ئاشکرای کرد، که‌ فەلسەفە و ئایین به‌یه‌که‌وه‌ هاوری و دۆستن و گونجاون له‌گه‌ڵ یه‌کتیریدا، واته‌ فەلسەفە و ئایین ته‌واوکه‌ری یه‌کتین، ئه‌وان به‌ سه‌روشت هاوری، یه‌ک رۆحن له‌ ناوه‌رۆکدا.

کلیله وشه‌کان:

فەلسەفە، ئایین، حه‌قیقه‌ت، گونجاندن.

Article Info:

DOI: 10.26750/Vol(9).No(2).Paper2

Received: 24-May-2021

Accepted: 27-June-2021

Published: 29-March-2022

Corresponding Author's E-mail:

dr.muslimhasan2004@uor.edu.krd ,

dr.batool2010@uor.edu.krd, kaify.abubakr@uor.edu.krd

Copyright©2022 Journal of Raparin University.

پیشهکی:

تویژینهوه له فهلسهفه ی ئیسلامی کارێکی ساده و ئاسان نییه، به تایبه تیش تویژینهوه له پرسێکی ئاوا گرنگدا، وهک پرسێ گونجاندن له نیوان ئایین و فهلسهفه دا کارێکی دژواره، ئەمهش له بهرئوهی پرسێکی دیار و کاریگهری هه مو سهردهماکان بوه، به دیاریکراویش لای فهیلهسوفه موسلمانهکان، وهک پرس و کیشهیهکی سهردهمی سهیرکراوه، به شیوهیهک هه مو ههولێکیان داوه بۆ ئهوهی چارهسهاریکی ریشهی بۆ ئەم کیشهیه بدۆزنهوه، له م نیوهندهشدا "ئین روشد" به شیکێ دیاری ژیانی خۆی بۆ ئەم کیشهیه تهرخانکردوه، ئەمهش له به شیک له دانراوهکانیدا رهنگی داوهتهوه.

"ئین روشد" له پرسێ گونجانندی نیوان فهلسهفه و ئاییندا به دو ئامانج کاریکردوه، له لایهک ئامانجی ئهوه بوه وهلامی هه مو ئهوانه بداتهوه، که دژ به فهلسهفه کاریان کردوه، دژ به گونجانندی نیوان فهلسهفه و ئایین بون، "ئین روشد" ئەم راستیهی ئاشکراکردوه که گرپه کهلامیه ئیسلامیهکان به دیاریکراویش موختهزیله و ئەشاعیرهکان و له م نیوهندهش دا غهزالی به ههله داچون له بابتهی په یوهندی نیوان فهلسهفه و ئاییندا، چونکه به بی به لگه کاریان کردوه و راستیهکیان نه پیکاره.

ئامانجێکی دیکه ی "ئین روشد" ههولێک بو بۆ چارهسهارکردنی ئەم کیشهیه بۆ هه میشه ی، بۆیه له به شیک له دانراوهکانیدا ههولیدا به کۆمه لیک به لگه ی فهلسهفی و ئایینی وهلامی هه مو ئه و که سانه بداتهوه، که دژی فهلسهفه بون له جیهانی ئیسلامیدا، توانی ئه و راستیانه ئاشکرا بکات، که فهلسهفه و ئایین نهک هه ر نه یار و دژن، به لکو هه ردوکیان به یه که وه گونجاون و یهک ئامانجی هاوبه شیان هه یه ئه ویش گه یشتنه به حه قیقهت و راستی.

گرنگی تویژینهوهکه:

۱- ده رخستنی ئەم راستیهی، که پرسێ په یوهندی نیوان فهلسهفه و ئایین گرنگترین و دیارترین پرسێ زۆریک له سهردهمهکان بوه، بۆ ئه مرۆش پرسێکی هه نوکه یی و سهردهمییه، له ئیستاشدا فهلسهفه و ئایین، دو کایه ی سه رهکی زانین، رۆلێکی دیاریان له ژیان و هزرینی مرۆفدا هه یه.

۲- ئەگه رچی پرسێ په یوهندی نیوان فهلسهفه و ئایین کیشهیهکی هزری مرۆفایه تییه، تارادهیهک بۆ کۆمه لگای کوردیش کیشهیهکی نوێ نییه و رهگ و ریشهیهکی دیرینی هه یه، که واته گرنگیهکی دیکه ی ئەم تویژینهوهیه ئه وهیه راقه و خویندنه وهیهکی هه نوکه یانه یه به زمانی کوردی له مه ر پرسێ په یوهندی نیوان فهلسهفه و ئایین، ئەمهش هاندهریکی باشه بۆ ئاشنا بونی زیاتری خوینهری کورد به م پرسه، چونکه پرسێ په یوهندی نیوان فهلسهفه و ئایین له کۆمه لگای کوردیدا تا ئه مرۆش، ههروهک کیشهیهک ماوه ته وه و هه یچ ههولێک نه هاتوته ئارا بۆ چارهسهارکردنی ئەم کیشهیه.

ئامانجى توپژينه وه كه:

پرسی په یوه ندى نیوان فلسفه و ئایین گرنګترین پرسى میژویه، له جیهانی هزری ئیسلامیدا، ئەم پرسه ئیستاش گرنګه و پېویستی به راقه ی و لیکدانه وه ی نو ی هیه، چونکه ره تکرده وه و هه لایرکردنی هه ریه کیکیان ده بیته هوی سه ره لانی کیشه و به زیانی نهوی دیکه یان ته واو ده بیته، لیره وه ئامانجمانه به گه رانه وه بو هه وه لکانی "ئین روشد" بو ئەم پرسه راقه و خویندنه وه یه کی نو ی بو پرسى په یوه ندى نیوان فلسفه و ئایین بکه ین، هه روه ها به شیوه یه کی ورد و بابه تی به پشت به ستن به چه ند بنه مایه ک ئەم راستیانه ئاشکرا بکه ین که فلسفه و ئایین به یه که وه گونجاون و هیچ دژبه ریه ک له نیوانیاندان نییه، ئامانجیکى دیکه مان نیشاندانی نه و راستیه یه، که له کومه لگای کوریدا فلسفه و ئایین به یه که وه ده توانن رۆلئیکى گرنګ و دیاریان له دوباره بنیاتنانه وه ی کومه لگایه کی کراوه و تاکیکى هوشیاردا هه بیته.

پرسیاری سه ره کی توپژينه وه كه:

ئایا فلسفه و ئایین "ئه قل و نه قل" به یه که وه ده گونجین؟ یان ده شی فلسفه و ئایین به یه که وه بسازین و گونجان له نیوانیاندان بکریت؟ ئەگه ر ده گونجین شیوازی گونجان ه که یان چونه؟ نه و به لگه و پاساوانه ی که باس له گونجاندى نیوانیان ده کات چین؟ ئایا ئین روشد له هه ولئى گونجاندى له نیوان فلسفه و ئاییندا توانیوه تی پاریزگاری له ره سه نایه تی بابه تی بونی فلسفه و ئایین "عه قل و نه قل" بکات؟

میتۆدى توپژينه وه كه: له م توپژينه وه یه پشت به میتۆدى "شروقه یی - شیکاری" به ستراره، بو نه وه ی به شیوه یه کی هه مه لایه ن و گشتگیر و ورد پرسى گونجاندى فه له سه فه و ئایین شروقه بکه ین.

پیکهاته ی توپژينه وه كه:

له سى باس پیکهاتوه، باسى یه که مدا باس له پرسى گونجان له نیوان فلسفه و ئایین ده که ین له دیدی ئین روشد، و به شیوه یه کی شیکاری راقه ی ئەم پرسه ده که ین، باس له هه مو نه و هه ول و جیاوازیانه ده که ین، که نه و جیاوه کاته وه له فه یله سوفانى دیکه له چاره سه رکردنی ئەم پرسه، وه ک کیشه یه کی فه له سه فی، باسى دوه مدا ئاماره مان به و بنه مایانه کردوه که "ئین روشد" وه ک به لگه به کاریاندینیت بو نه وه ی گونجان له نیوان فلسفه ئاییندا بکات، باسى سییه م باس له لیکدانه وه ی مه جازى وه ک بنه مایى گونجان ده که ین.

باسی یه کهم: ئیبن رشد و پرسى گونجان له نیوان فهلسه فه و ئاییندا:

پرسی گونجان له نیوان فهلسه فه و ئاییندا کیشه یه کی کۆنه و له جیهانی ئیسلامیشدا بهر له "ئین روشد" (1) بیرکردنه وه و نوسین ده باره ی ئهم پرسه هیه؛ بۆیه ده کریت بگوتیت پرسى گونجاندن کیشیه کی بنچینه یی و گرنگه له فهلسه فه ی ئیسلامیدا، ئهم کیشه یه ش بهرونی به دو مه بهستی جیاواز به گه پخواوه، یه که میان هه ولدان بوه بۆ به یه که وه گریدانی فهلسه فه و ئایین وهک له هه وله کانی "فارابی و ئین سینا" دا ده بیبیریت، دوه میس روانین بوه له م دو کایه وهک دو بواری لیکچو، ئه گه رچی له مه بهست و ئامانجا به یه کتری ده گه نه وه وهک له نمونه ی "ئین روشد" ده بیبیریت، به یه که وه گریدانی فهلسه فه و ئایین، له کاتیکدا له لای "فارابی و ئین سینا" له بنچینه دا به مه بهستی به کارهینانی فهلسه فه بو بۆ پشتگیری بنه ماکانی شه ریهت و پالپشتی ده قه ئایینییه کان، به لام په نابردنی ئین روشد بۆ فهلسه فه وهک ریگایه کی جیاواز به مه بهستی به ره چدانه وه ی ئاراسته هزرییه باتینییه کان بو، له لایه ک و له لایه کی دیکه وه به مه بهستی تیپه پاندنی زانستی که لامی ئه شه ریه کان بو. بۆیه ئه وا ده گه ریته وه بۆ بنه ما ئه قلییه کانی ئه ریسوتوتیلیس، له سه رچاوه ره سه ن و کتیه کانی خۆیه وه به مشیوه یه بۆ دورکه وتنه وه له هه مو کاریگه ریه کان فارابی و ئین سینا. (التلیلی، 1998، ص 130-131).

له کاتیکدا سه رده می "ئین روشد" هیرش و ناکوکی که لامی و مه زه به یی بۆ سه ر فهلسه فه له ئاستیکی بالادابو، که له سه رده می "کیندیوه" سه ره تای گرتبو، ئه مه ش ترسی لای ته واوی ده سه لاداران و خه لیفه کانی ئیسلام دروستکردبو، به تایبهت فهلسه فه و پرسه فهلسه فییه کان، "ئین روشد" به شیوه یه کی ورد و سیسته ماتیک، هه م وهک موته که لیم و سو فی هه میس وهک فه یله سو فیک کاری له م پرسه دا کردوه (به ختیار، 2015، ل 32)، ئه و له هه مو فه یله سو فه کانیتر زیاتر له باره ی بابته ی میتافیزیکا و په یوه ندی نیوان ئایین و فهلسه فه دواوه، ئه مه ش بنه مای بیرکردنه وه ی فهلسه فه که ی بوه، بۆیه دیارترین ئه و پرسانه ی ئه و دهستی بۆ بردوه و باسیکردوه، پرسى په یوه ندی پیکه وه گونجاندن نیوان فهلسه فه و ئایین بو، ئه مه ش بۆ نه هیشته نی ئه و نه گونجان و ناته بایه یه که باسه ده کریت له نیوان به لگه نه قلی و سه له ماندنه ئه قلییه کان و دلنیا بون و جه ختکردنه وه له سه ر پیویستی جیاکاری و جیاکردنه وه ی نیوان هه ردو وتاری نه قلی و ئه قلی و ئه گه ری بونی په یوه ندی به هیزی نیوانیان (کرومی و ابراهیم، 2014، ص 9-10).

که واته هه ولی "ئین روشد" بۆ گونجان له نیوان ئایین و فهلسه فه دا، له شیوه ی شوړشیک بو، که ئافراندی له فهلسه فه دا، چونکه کو ده تیکرد به سه ر ئه و ئه قلییه ته داخراو و دۆگماییه، که هه میسه دژبون به ئه قل و فهلسه فه، ئایین و فهلسه فه یان وهک دو دژ به نه یار و نه گونجاو له گه ل یه ک وینایان ده کرد، ئه مه ش جوړیک له گومانی له سه ر زوړیک له و پرسانه دروستکردبو که پیشتر به جیگیر و نه گور دانرابون، قه دهغه بو پرسیار و گفتوگویان له باره وه بکریت، به لام ئه و جهختی له سه ر ئه وه کرده وه، فهلسه فه و ئایین ته واوکه ری یه کترن، ئه وان هاوړین به سروشت، یه ک روحن له ناوه روکدا (راوی، 2020، ل 26)، "ئین روشد" هه ولیداوه به به لگه ی دینی و ئه قلی ئه و ئاسته نگانه بپریت له نیوان ئایین و فهلسه فه دا هیه، به پروای ئه و نزیکایه تیه کی زور له نیوان فهلسه فه و ئاییندا

ههیه، دهبیته ئه و نزیکه گرنگی پیدریته، نهک ههولی دژبهیهکی و کالکردنهوهی نیوانیان بدریته (شهشوی، ۲۰۱۶، ۱۴۲۳).

ئه و وهک فهیلهسوفیک کاتیک گرنگی بهم پرسه داوه، هۆکارهکهی ئه و دژایهتی و گومانانه بوه لهسهه فهلسهفه، بویه ههولیداوه ئه و گومانانه بره وینیتتهوه، بهتایبهت ئه و گومانانهی غهزالی که لهسهه فهلسهفه و پرسهی فهلسهفاندن له جیهانی ئیسلامیدا دروستیکردبو، ئەمهش له کتیبی "تهافت التهافت" دا رهنگی داوهتهوه، بهوردی باسی له پهیوهندی نیوان ئایین و فهلسهفه کردوه و وهلامی هه مو ئه و هیرشانه دههاتهوه که غهزالی کردیه سهه فهلسهفه و فهیلهسوفان(ئین روشد، ۲۰۱۹، ۲۲)، ئه و بهشیوهیهک زۆر بهوردی و کارامهیی کیشهی دیاریکردنی پهیوهندی نیوان فهلسهفه و ئایین یان ئه وهی بهشیوهیهکی گشتی له فهلسهفه ی ئیسلامی پیدهگوتریته کیشهی گونجان له نیوان ئه قل و نه قلدا، له سی کتیدا چارهسهه ری ئه م کیشهیهی کردوه، ئه وانیش: "فصل المقال فيما بين الحكمة والشريعة من الاتصال" که گرنگترینی هه مو یانه و کتیبی "الکشف عن مناهج الادله فی عقاید الملله" و کتیبی "تهافت التهافت"، ئه و ویستی له م بابهته ئالۆزه دا قسهی کۆتایی بکات و جیاواز له هه مو فهیلهسوفانی پیش خۆی، بهتهنها توژیینه وهیهکی بۆ تهرخانبکات، هاندهریش بۆ ئه م کاره هه لویستی رهتکردنه وهی شارهزایان و زانایانی هاوسه رده می خۆی بو بهرامبهه فهلسهفه ی یۆنانی و به دیاریکراویش فهلسهفه ی ئه ریستوتیلیس، ئین روشد ویستی بهرگری بکات له فهلسهفه بهگشتی و ئه ریستوی مامۆستای بهتایبهتی و گورزیکی کوشندهش ئاراسته ی غهزالی^(۲) نه یاری فهلسهفه و فهیلهسوفان بکات(الخضیری، ۲۰۰۷، ص ۱۲۱).

"ئین روشد" له بهرامبهه ئه و هه لویستی غهزالی له هیرشکردنه سهه فهلسهفه و فهیلهسوفان سهه رکه وتنیکی گه وهی به دهستهتهی له سه رده می خۆیدا بوه جیگه ی باوری هاوسه رده مانه، بویه ئین روشد هه ولیدا بهرگری بکات له ئه ریستوتیلیس و فهلسهفه و گورزی کۆتایی ئاراسته ی غهزالی بکات، بۆ ئه وهی پایه کانی ریبازه که ی بروخینی و خه لک هۆشیار بکاته وه له وهی که فهلسهفه دژی ئایین نییه، به لکو فهلسهفه یارمه تی ئایین دههات و پالپشتی دهکات بۆ چه سپاندنی پایه و بنه ما ئایینییه کان(ابن رشد، ۱۹۷۲، ص ۱۴-۱۵)، له م باره یه وه دکتوره "زینب محمود الخضیری" له کتیه که یدا "أثر ابن رشد فی فلسفة العصور الوسطی" باس له هه لویستی دکتور حورانی دهکات، که بایه خیکی تایبهتی داوه به کیشهی گونجان لای "ئین روشد"، له پیشه کییه وردو به نرخه که یدا بۆ وه رگێرانی کتیبی "فصل المقال" هۆیه کتیریش دهخاته سهه ئه و هۆیانه ی، که وهکو هانده ریک بۆ چاره سه ریه که ی "ئین روشد" و ده لیت: "هه ر ئه میریکی موسلمان له خۆرئاوای ئیسلامی دهیتوانی سه لامه تی و ئاسایشی هه ر یه کیک له و فهیلهسوفانه زامن بکات که له ژیر پاراستنی دهسه لاتی ئه و داوبون، به لام نه یده توانی به ره په رچی هیرشی سهه فهلسهفه بداته وه له و هیزانه وه که دژایه تیانه ده کرد"(الخضیر، ۲۰۰۷، ص ۱۲۲)، بویه "ئین روشد" زۆر به په رۆشه وه له م کایه دا کاریکردوه، هه ولی به هیزکردنی په یوه ندیه کانی دهقه ئایینییه کان و بۆچونه فهلسهفه ییه کانی داوه، بۆ به ره مه یه تانی مانا و گه یشتن به کرۆک و بۆچونی مه عریفه ی ئایینی (التلیلی، ۱۹۹۸، ص ۲۴).

"ئىبن روشد" له سالى ۱۱۷۸ كتيبي "فصل المقال" ي داناوه، ئەم كتيبه قهباره بچوك و به نرخه تاكه كتيبه بهرهبه هياي بو بهرگري له فلسفه و ئازادي هزري فهيله سو فكهكان داندراييت، كه م وينه بيه كه شى ليرهدا دهرده كه وييت كتيبه كه "به راگه يه ندر او يكي فلسفه داده ندر يت" كه تيايدا "ئىبن روشد" كيشه ي بنه رته ي سه رده مه كه ي خوي ده خاته رو نه ويش:

ئايا خويندن و ليكدانه وه ي فلسفه نه ركيكه له نه ستوي ئيمه؟ يان زيان به خشه و ده بيت قه ده غه بكرى؟ يان ريگه بيدراويكه؟

"ئىبن روشد" نه و چاره سه رى كوتاي هه لده بژير يت له سه ر نه و بنه مايه ي كه ده قه ئايينه كان داوا له مرو ف ده كه ن بير له گه ردون بكاته وه و قورئانيش پره له و داواكار يانه، فلسفه فه ش شتيك نييه زياتر له وه ي نه و له "فصل المقال" دا ده لييت جگه له ليكدانه وه يه كي زانستي و به لگه دار بو گه ردون (الخصيري، ۲۰۰۷، ص ۱۲۲).

كاتيك له م كتيبه ورد ده بينه وه ده بينين جو ريك له گونجاني دروستكر دوه له نيوان فلسفه و ئاييندا، هه ردوكياني به يه كه وه گر يداوه، "ئىبن روشد" له م باره يه وه ده لييت: "نه گه ر فلسفه فاندن شتيك نه بيت جگه له تيروانين له هه بوه كان، ره چاوكر دني له پوي ده لاله تيكردني له سه ر به ده يته ر و دروستكار، له م پوه وه كه هه بوه كان به لگه ن له سه ر به ده يته ر به هوي ناسيني دروستكر دنه كه يه وه، هه رچه نده زانيني به دروستكر دنه كه ي ته واوتر بيت زانيني به دروستكار ته واوتر ده بيت، شه رعيش بايه خداني به هه بوه كاني به شياو و باش زانيوه و مرو فيشي هانداوه له سه ر" بو يه كاتيك پيتاسه ي فلسفه ده كات به وه ي گرنگي به دروستكار وه كان ده دات كه دروستكار به ده يته ناون، ده يانكاته به لگه بو سه ر دروستكار، هه تا به ناسينيكي ته واو بونه وه ره كان بناسين و له مه وه ش ناسينمان بو دروستكار كاملتر ده بيت، هه روه ها شه رعيش هانده دات بو وردبونه وه و پامان له بونه وه ره كان و دوزينه وه ي ئامازه كانيان، وردبونه وه له بونه وه و وردبونه وه يه كي نه قلبييه و شه رع به پيويستي ده زانيت، خوداي بالا ده فه رمويت: **{وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ}** (ال عمران ۱۹۱) "واته بيرده كه نه وه له دروستبوني ئاسمانه كان و زه وي" (ئىبن روشد، ۲۰۱۹، ۳۱۹-۳۲).

"ئىبن روشد" له كتيبي "فصل المقال" دا، سه باره ت به په يوه ندي نيوان فلسفه و ئاييندا، له پروانگه ي ئايينه وه فلسفه به واجب ده بينيت، له م باره يه وه ده لييت: "تيروانين له كتيبي ديرينه كان به پيي شه رع واجبه، نه گه ر ناوه رو كي كتيبه كانيان و مه به سه ته كانيان نه و مه به سه ته بيت كه شه رع ئيمه ي له سه ر هانداوه، هه ر كه سيك ريگري بكات له تيروانيني نه و كه سانه ي كه شايه ني تيروانين لي، كه بر يتييه له و كه سه ي دوشت كو بكا ته وه يه كيان زيره كي فيتريه و دوه ميان دادپه روه ري شه رع ي و فه زيله تي ره وشتيه، نه وا نه و ريگري ده كات له خه لكي له و ده روازه يه وه كه شه رع بانگه وازي خه لكي ليوه ده كات بو ناسيني خودا، كه بر يتييه له ده روازه ي تيروانين كه ده مانگه ينيته ناسيني خودا، به راسته قينه ترين ناسين، نه مه ش نه و په پي نه زاني و دور ييه له خوداي بالا" (ئىبن روشد، ۲۰۱۹، ۴۲۶)، كه واته بونيادي ليكولينه وه ي فلسفه ي له سه ر زانيني به رده ستدا داده نري و نه م زانينه ش توانا و ده سه لاتيك به فه يله سوف ده به خشه تا بتواني هه لينجان بكات و له و ريگه وه سنوره كاني زانين له سه ربون "هه بوه كان" فراوانتر بكات، تايبه تمه ندي سه ره كي ديسكورسي فلسفه ي پابه ندبوني جياوازي نه م

به‌شه به بورهانه "به‌لگه‌هینانه‌وه" که وه‌کو ئامرازیک بۆ دروستکردنی چه‌مک و تیگه‌کانه و هه‌روه‌ها جگه له بورهان، فه‌لسه‌فه گریدراوی راستاندن "تصدیق" یشه (Black,1998,p708).

ئهم کتیبه له‌ریبازی گونجاندن کاری "ئین روشد" و به‌دیاریکردنی سروشتی ئهم کیشه‌یه وه‌ک وتار وایه، هیرشیکیشه بۆ سه‌ر هه‌مو ئه‌وانه‌ی هیرشیان کرده سه‌ر فه‌لسه‌فه‌و له‌سه‌روی هه‌مویانه‌وه "زانایانی که‌لام ئه‌شعه‌ریه‌کانی کاریگه‌ر به "غه‌زالی"^(۳)، به‌لام هیرش نییه بۆ سه‌ر باوه‌رداری ساویلکه‌و ساده، کتیبه‌که به‌نهمایه‌کی بۆ شیکردنه‌وه‌ی ره‌هه‌نده‌کانی ئهم کیشه‌یه بۆ گشت نه‌ک تایبته‌ داناه، ئه‌و ده‌یه‌وئیت هه‌لوئستی فه‌لسه‌فییان ده‌رباره‌ی راستیه‌کانی ئاین بۆ شی بکاته‌وه، ئهم کاره‌ش زۆر به‌رونی و ساده‌یی ده‌کات، "دکتور قاسم" پێیوايه کتیبی "فصل المقال" هه‌وه‌رها کتیبی "مناهیج الادله" بۆ خه‌لکی تایبته به‌بێ خه‌لکی گشتی دانراوه (قاسم، ص ۵۹)، ئه‌و له‌م کتیبه‌دا هه‌لوئستی خۆی ده‌رباره‌ی فه‌لسه‌فه به‌ ئاشکرا ده‌رده‌بریت، که به‌رگریکردنه له فه‌لسه‌فه بۆ ئه‌مه‌ش زیاتر بۆ قورئان گه‌راوه‌ته‌وه، چونکه یه‌کیکه له‌و فه‌یله‌سوفانه‌ی که‌پێی وایه قورئان ئاماژه‌ی بۆ به‌کارهینانی پێوه‌ری ئه‌قلی کرده، بۆ ئه‌وه‌ی له‌ریگه‌ی به‌کارهینانی ئه‌قله‌وه مروّف به‌زریت و له دروستکراوه‌کانی خودا ربمینیّت (الجابری، ۲۰۰۷، ص ۸۵)، که‌واته ئین روشد له کتیبی "فصل المقال" دا فه‌لسه‌فه وه‌ک چالاکیه‌ک ده‌زانیت که بریتیه له لیكۆلینه‌وه‌ی ئه‌و شتانه‌ی که بونیان هه‌یه. (Averroes,2012,p35-37).

به‌لام کتیبی دوهم له زنجیره کتیبه‌کانیدا "کشف عن مناہج الادله فی عقاید الملة" که له‌سالی ۱۱۷۹-۱۱۸۰ دایناوه، کتیبیکه باس له ئیلاهیات ده‌کات، هه‌روه‌ها باس له پرسه‌کانی پێغه‌مبه‌ران و په‌یامه‌کانیان و پرسه‌ی قه‌زاوقه‌ده‌ر و پوژی دوا‌یی ده‌کات، له‌م کتیبه‌دا "ئین روشد" ره‌خنه له زانستی که‌لام ده‌گریت و به‌ زانستیکی بئ سوودی له‌ قه‌له‌م ده‌دات، دواتر ره‌خنه له‌ریبازی "ئه‌شعه‌ریه‌کان" ده‌گریت (راوی، ۲۰۲۰، لا ۴۳۳)، که‌واته ئهم کتیبه زیاتر کتیبیکی "رێساکانی ئوسول فیهی" له‌خۆده‌گریت، وه‌ک له‌وه‌ی کتیبیکی فه‌لسه‌فی بیت و تیایدا "ئین روشد" بابته‌ی گونجان ده‌خاته‌رو به‌ چه‌سپاندنه جیاوازه‌کانی، خسته‌رویه‌ک که له‌گه‌ل خه‌لکی گشتیدا بگونجیت، ده‌توانین بلین ئهم کتیبه جێبه‌جێکردنی ئه‌و ریازیه‌ که له کتیبی "فصل المقال" دا دایناوه (کامل، ۲۰۱۵، لا ۶۰).

هه‌روه‌ها کتیبی سێیه‌م "تهافت التهافت" ی له‌سالی ۱۱۸۰ داناوه، کتیبیکی دیار و به‌ناوبانگه، له راستیدا کاتیک سه‌یری ئه‌و سه‌رده‌مه ده‌که‌ین، که "ئین روشد" تیایدا ژیاوه، هه‌روه‌ها سه‌یری ئه‌و کاریگه‌ریه ده‌که‌ین که "غه‌زالی" دروستیکرده، به‌هۆی کتیبی "تهافت الفلاسفة" ده‌رده‌که‌وئیت فه‌لسه‌فه و فه‌لسه‌فه‌کاری له‌ دۆخیکی دژواردا بو، بۆیه ئه‌وپه‌ری توانا و هه‌ولی خۆی به‌کارهیناوه، بۆ نه‌هیشته‌نی ئهم کاریگه‌ریه و لاوازکردن و په‌تکردنه‌وه‌ی بۆچونه‌کان و هیرشه‌کانی "غه‌زالی" بۆ فه‌لسه‌فه و پرسه‌ فه‌لسه‌فیه‌کان، "ئین روشد" به‌پێچه‌وانه‌وه هه‌ولی داوه بۆ نیشاندانی ئه‌وه‌ی که هیچ دژبه‌یه‌کی و ناته‌باییه‌ک له‌نیوان فه‌لسه‌فه و ئاینیدا نییه (موسی، ۱۹۸۸، ص ۸۹)، هه‌لوئستی ئه‌و له کتیبه‌دا زیاتر وه‌لامدانه‌وه‌ی هیرشی "غه‌زالیه"^(۴) بۆ سه‌ر فه‌لسه‌فه و فه‌یله‌سوفان که له "تهافت الفلاسفة" کردیه سه‌ریان، گومانی تیدا نییه که "تهافت التهافت" کتیبیکی ته‌واو فه‌لسه‌فیه، ئه‌گه‌رچی "ئین روشد" تاونا‌تاویک هه‌ولی به‌رگریکردن ده‌دات له‌فه‌لسه‌فه له‌وه‌دا که په‌یوه‌ندی هه‌یه به‌ تۆمه‌تی ئه‌و بیباوه‌ریه‌ی "غه‌زالی" دابویه پالی، "ئین روشد" زۆر ژیر بو له وه‌لامدانه‌وه له‌سه‌ر پونکردنه‌وه‌و

تیگه یاندن، ئەو بەلگەیی پیشکەش دەکردو بە نمونەیی هەستیکراو پالپشتی دەکرد، ئەو ئەگەرانی دەکردە ئەگەر
 کە دەکریت بە ئەندیشەیی ئەو خوینەرەدا تێدەپەریت، کە فەلسەفە دەخوینیتەو و لیکدانەو و بۆی هەیه نەک
 خوینەری ئاسایی و بەداناوییەکی سەر سورھینەر وەلامیان دەداتەو، ئەو تیایدا هەمو ئەو رەخنانە دەخاتەر
 کە لەسەر "المتکلمین"^(۵) و گرپە کەلامیەکان^(۶) بەگشتی و "ئەشعەر یەکان"^(۷) بەتایبەتی هەیه تی، هەر وەها هەمو
 ئەو رێچکە و رێبازانە باسەدەکات کە ناکوکیەکی لەسەرە لە نیوان "المشائین و المتکلمین"، تەواو وەک ئەو
 "غەزالی"^(۸) کردی لە کتیبی "تہافت الفلاسفہ" دا، ئەو وەش کە "ئین روشد" کردی زیاتر لە پینا و فەلسەفە و
 فەیلەسوفەکان بو نەک هیرشکردنە سەریان وەک ئەو "غەزالی" کردی (الخصیری، ۲۰۰۷، ص ۱۲۳-۱۲۴).

ھەرچەندە لەو سەردەمەدا لەلایەن پیاوانی ئایینی و فەقیہەکان دژایەتی فەلسەفەیی گریکی دەکرا و
 بەدیاریکراویش فەلسەفەیی ئەریستۆتیلیس، کە "ئین روشد" بە مامۆستای خۆی دەزانی و لە ژێر کاریگەری
 ھزری ئەو دابو، لەلایەکی دیکەو لەو سەردەمەدا دەسەلادارن پالپشت و لایەنگری ئەو ھزر و پروانینە
 غەزالی و ئەشعەر یەکانی بون کە لە زانستی کەلامدا خۆی وینادەکرد، ھەولەکانی "ئین روشد" دەشیت وەک
 پەرچە کرداریکی فەلسەفەیی و ئایینی دژ بە ھیرشەکانی "غەزالی" بۆ سەر فەلسەفە بوبیت، ئەمەش لەبەر ئەو
 بو کە ئەم ھزرە غەزالیە لەو سەردەمەدا رەنگدانەو ھیکە باشی لەناو جیھانی ئیسلامیدا ھەبو، بەلام سەرەپای
 ئەمانەش توانیویەتی تێروانینەکانی خۆی بەشیوہیەکی ئازایانە و ئازادانە ئاشکرا بکات، ھەر وەھا توانی
 گونجاندنیک لەنیوان فەلسەفە و ئاییندا بنیتە کایە، لە کاتیکدا پیش ئەو غەزالی گورزیک کوشندەیی لە فەلسەفە
 وەشاندبو، بەوہی کە ھەردوکیانی بەنەیار و دژ بەیەکی دانابو، بەدو رێگە و رێبازی جیاواز و نەگونجاو
 لەگەل لەیەکتەر دانابون، ھاوکاتیش فەلسەفەیی رەتکردبوو (موسی، ۱۹۸۸، ص ۸۹).

ئین روشد لە کۆتایی کتیبی "تہافت التہافت" دا، باسی لە پەیوہندی نیوان ئاین و فەلسەفە کردو، ئەم کتیبە
 دیارترین کتیبی ئەو لەبواری فەلسەفەدا، ئەم کتیبە وەک رەتدانەوہی کتیبەکی "غەزالی" "تہافت الفلاسفہ"
 نوسیو، بەھمان میتۆدی ئەو وەلامی داوہتەو، بەشیوہیک "غەزالی" کتیبەکی لە بیست بەش ھیرش دەکاتە
 سەر فەیلەسوفەکان، "ئین روشد" ییش بە بیست بەش وەلامی دەداتەو، بەزمانیکی فەلسەفی و بەلگەیی لۆژیکی،
 کە بە نوسینی ئەم کتیبە جاریکی دیکە فەلسەفەیی زیندو کردو (جموعە، ۲۰۱۶، لا ۲۹۸-۲۹۹)، "ئین روشد" لەم
 کتیبەدا لەبارەیی پەیوہندی نیوان فەلسەفە و ئاین بەشیوہیک ئەرینی باس لەم پەیوہندی دەکات، لەبارەییو
 دەلیت: "ھیچ شەرعیەتیک نییە ھۆشداری نەدایت لەبارەیی ئەوہو کە تایبەتە بە فەیلەسوفانەو، لەھمان
 کاتیشدا ھۆشداری داوہ لەبارەیی ئەوہی ھاوبەشە و بۆ جەماوہر و خەلکی گشتی گونجاو، ھەر لەم بارەییو
 جەخت دەکاتەو لەسەر ئەوہی کە خۆی پیغەمبەران فەیلەسوفیش بون، لەم بارەییو دەلیت: "ھەمو
 پیغەمبەریک فەیلەسوفە، بەلام ھەمو فەیلەسوفیک پیغەمبەر نییە"، لەکاتیکدا ھەمو شەرعیەتیک بنەمایەکی
 سروس وەحی" ھ بەلام ئەقل تیکەلی دەبیت، ئەو پیوایە کە فەلسەفە یارمەتیدەری ئایینە، ئەگەر ئایینیکیش دور
 لە سروس وەحی" و تەنھا لەسەر بنەمای فەلسەفە دابمەزیت ئەوا ئاینیکی بی کەموکوری نابیت، ئەو پیوایە
 زۆربەیی فەیلەسوفان لەسەر ئەم بۆچونە یەکدەنگ بون (ابن رشد، ۲۰۰۳، ص ۳۹۴-۳۹۵)، ئەوہی تییینی دەکریت
 "ئین روشد" بەلگەیی شەرعی بۆ راگەیاندن و رۆنکردنەوہی گرنگی فەلسەفە بەکار دینیت و دەلیت: "مەبەست

لهم قسهیه ئهوهیه که تیروانی شه‌ری پیشکین، ئایا چاوخشاندن و روانین له فلسه‌فه و زانستی لۆژیک به شه‌ری ریگه‌پیدراوه" و دواتر جه‌خت ده‌کاته‌وه له‌سه‌ر پیویستی ئه‌قل وه‌ک که‌رسته و ئامرازیک بۆ لیکۆلینه‌وه له‌هه‌بوه‌کان (کرومی و ابراهیم، ۲۰۱۴، ص ۱۰-۱۱)، "ئیین روشد" هه‌لۆیستیکی میان‌په‌وی وه‌رگرت، سه‌باره‌ت به‌م پرسه، وه‌ک زۆریک له‌فهیله‌سوفانی پیش‌خۆی و دوا‌ی خۆیشی، بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ش چه‌ند بنه‌مایه‌کی دیاریکردوه.

باسی دوه‌م: بنه‌ماکانی گونجان له‌ نیوان فلسه‌فه و ئاییندا:

یه‌که‌م: قورئان فلسه‌فاندن به‌ ئه‌رک داده‌نیت:

سه‌ره‌تا به‌م پرسیاره‌ ده‌ستپێده‌کات "ئیین روشد" ده‌رباره‌ی گرنگیدان به‌فلسه‌فه له‌ روانگه‌ی ئایینه‌وه ده‌لیت: "ئایا شه‌ری فلسه‌فه‌ی واجب‌کرده‌وه؟ مه‌به‌ست له‌م گوته‌یه ئه‌وه‌یه که له‌روی تیروانی شه‌ریعه‌یه‌وه پیشکین و به‌دواداچون بکه‌ین، ئایا تیروانین له‌ فلسه‌فه و زانسته‌کانی لۆژیک له‌روی شه‌ریعه‌یه‌وه ریپیدراوه یان پێ لیکیراوه یان فه‌رمان پیکراوه له‌روی هاندانه‌وه یان واجب‌بونه‌وه"، "ئیین روشد" هه‌لۆده‌دات له‌ریگه‌ی تیروانی شه‌ریعه‌یه‌وه ئه‌وه پونبکاته‌وه، که ئایا چۆن ده‌روانیه‌ت فلسه‌فه؟ ئامانجیه‌تی ئه‌وه سه‌لمینیت بیرکردنه‌وه‌ی فلسه‌فی نه‌ک ناکۆک و دژنیه‌ له‌گه‌ل شه‌ریعه‌تی ئیسلام، به‌لکو ئایین فلسه‌فاندنی به‌گرنگ داناوه، واته ئه‌گه‌ر فلسه‌فاندن ئه‌رکیش نه‌بیت، ئه‌وا سونه‌ته، یاخود به‌کاریکی باش و ریگه‌پیدراو داناوه، هۆی ئه‌مه‌ش بۆ ئه‌وه ده‌گه‌ریته‌وه فلسه‌فه تیروانین و وردبونه‌وه‌یه له‌ دروستکراوه‌کانی خودای گه‌وره‌(ئیین روشد، ۲۰۱۹، لا ۲۴-۲۵).

له‌ پینا‌و دیاریکردنی په‌یوه‌ندی له‌ نیوان ئایین و فلسه‌فه‌دا ئیین روشد سه‌ره‌تا ده‌ست ده‌کات به‌ دیاریکردنی سه‌روشتی هه‌ردو چه‌مکی فلسه‌فه و ئایین به‌م شیوه‌یه:

فلسه‌فه لای ئه‌و بریتیه‌له "تیروانین له‌ بونه‌وه‌ره‌کان و دانانیان له‌روی ئاماژه‌کانیا‌نه‌وه بۆ دروستکار" مه‌به‌ستی له‌م پوه‌وه کامه دروستکراوه‌کان، له‌ راستیدا هه‌بوه‌کان به‌لگه‌ن له‌سه‌ر به‌دییه‌نه‌ر به‌هۆی ناسینی دروستکردنه‌که‌یه‌وه. هه‌رچه‌نده زانینی به‌ دروستکردنه‌که‌ی ته‌واوتر بیت زانینیشی به‌ دروستکار ته‌واوتر ده‌بیت. ئایین کۆمه‌لیک راستیه‌ خودا به‌ وه‌حی به‌ پیغه‌مبه‌ره‌کانی داوه ئه‌و راستیا‌نه‌ش ئه‌وه پیشکه‌شی مرۆفایه‌تی ده‌که‌ن که خودای پیناسینن و ئه‌وه‌ی ده‌کریت بیزانن ده‌رباره‌ی ریوشوینی شه‌ریعه‌ت، شه‌ری بانگه‌شه‌ی بایه‌خ پیدانی هه‌بوه‌کان و دا‌وای ناسینانی به‌ ئه‌قل کرده‌وه، ئه‌مه‌ش له‌ زیاتر له‌ ئایه‌تیکدا ره‌نگی داوه‌ته‌وه، خودای بالا ده‌فه‌رمویت: **(فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ) (الحشر ۲)** واته "سا ئیوه‌ش ئه‌ی گرۆی خاوه‌ن بیروه‌وش و دوربینه‌کان ده‌رس و په‌ند و ئامۆژگاری وه‌ربگرن" (هه‌ژار، ۱۳۷۹، لا ۵۴)، ئه‌مه‌ش ده‌قیکه له‌سه‌ر پیویستی به‌کاره‌ینانی پینا‌وه‌ی ئه‌قلی یان نه‌قلی و شه‌ری به‌یه‌که‌وه (ئیین روشد، ۲۰۱۹، لا ۳۱-۳۲).

له‌ دیدی "ئیین روشد" فلسه‌فه پامانه له‌بونه‌وه‌ر، تا چ ئه‌ندازه‌یه‌ک وردبینه‌وه زیاتر شیکاری بۆ ده‌که‌یت، ئه‌وه‌نده دروستکاره‌که‌یت بۆ مه‌زنتر و بالاتر ده‌بیت، هه‌لبه‌ت شه‌ریعه‌تیش هه‌مان ئامانجی هه‌یه، به‌لام ئه‌وه‌ی یه‌که‌م له‌ریگای ئه‌قله، ئه‌وه‌ی دوه‌میش که ئایینه له‌ریگای نه‌قله (راوی، ۲۰۲۰، لا ۲۶)، له‌م باره‌یه‌وه ده‌لیت: "هیچ

كات خودا ئەقلێكمان پێ نابەخشیت، لەولایشەوه شەریعەتیکمان ناداتی ناکۆک بن لەگەڵ یەکتەر" (ئێبن روشد، ۲۰۱۹، ۷۷)، بەم شیوەیه "ئێبن روشد" فەلسەفه بە دۆزینەوهی خودای دروستکار وینادەكات، بەو پێیە فەلسەفه لەپروانگە ئەرێستۆیهكەى بریتییە لە پامان لە بونەوهەرەكان و دۆزینەوه و زانینی راستی شتەكانە (حسین، ۲۰۱۹، ۳۶۴)، ئەو جەختی لەسەر ئەوه دەكردهوه كه ئایین وردبونهوهی ئەقلی و فەلسەفی واجب كرده، هەرۆهك چۆن بەكارهێنانی بەلگەى لۆژیکى بۆ ناسینی خودا و بونەوهەرەكانى واجب كرده، "ئێبن روشد" گرنگى بە بنەمای پێوانە "قیاس" دەدات، لەم بارهیهوه پەنای بۆ كۆمهڵێك تێكستی ئایینی بردوه، كه هانی مروّف بۆ بیركردنهو و تێرپامان دەدات، خودای بالا دەفەرمویت: **﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾** (البقرة ۲۱۹) واتا "بەم شیوەیه خودا فەرمانەكانى خۆیتان بۆ پوندەكاتەوه بۆ ئەوهى لێتیبیگەن و ژیریتان بخەنەكار (فەتاح، ۲۰۲۰، ۱۶۶-۱۴۷)، لەم بارهیهوه دەلیت: "شەتیكى رونه ئەم جۆره لە تێرپوانینه كه شەرع بانگەشەى بۆ كرده، كه بریتییە لە تەواوترین جۆرهكانى تێرپوانین بەبالاوترین جۆرهكانى پێوانەكردن كه ناوئراوه بە "بورهان" - ئەگەر شەرع هانی داویت لەسەر ناسینی خودای بەرز و بالا و سەرجهم هەبوهكان بە بورهانی فەلسەفی كه باشترینەیان كاریكى زەروریه بۆ كهسێك كه بیهویت خودای بەرز و پیرۆز بناسیت و سەرجهم هەبوهكانى بناسیت بە بورهانی فەلسەفی، پێویسته سەرتهتا خۆى فێرى جۆرهكانى بەلگە و بورهانهكان و مەرجهكانیان بكات" (ئێبن روشد، ۲۰۱۹، ۳۳۷).

" ئێبن روشد" لەسەرەتای باسكردنى ئەم كێشەیه لە كتیبى "فصل المقال" دا بەلێهاتویى هەولیداوه بیسەلمینیت ئایین "شەریعەت" فەلسەفاندى دەكاتە ئەرک، ئەمەش یەكەم بنەما بو لەو بنەمایانەى كه ئەو پشتی پێ بەست بۆ چارهسەرکردنى ئەم كێشەیه، ئەمەشى سەلماند نەك بەبەلگەى عەقلی بەلكو بەهینانەوهى ئەو ئایەتانهى ئاماژە بۆ ئەوه دەكەن، كه بپروكەكه مان دەسەلمینیت دەربارەى ئەم كتیبه كه تیايدا بەشیوەیهكى شەرعى بابەتى گونجاندن باس دەكات، ئایینی ئیسلام داواى تێرپامان لە گەردون دەكات و قورئانیش پرە لەو ئایەتانهى داواى ئاقلەندى و تێرپوانین و دانایی دەكەن و وشەى دانایی كه مانای فەلسەفهیه لە قورئاندا هاتوه، "ئێبن روشد" دەلیت: (شەرع داواى ئیعتیبارى بونەكانى بەئەقل كرده، داواى مەعریفە دەكات لەسەرپان و لە زیاتر لە ئایەتێكدا ئەوهى دیاریكردوه، وهك ئەوهى خودای بالا دەفەرمویت: **﴿أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ﴾** (الاعراف ۱۸۵) واتا "ئاخۆ ئەوان لە دام و دەزگای پرشكۆى ئاسمانەكان و زەمین و هەرچی خوا دروستى كردون، رانهماون؟"، یان لە ئایەتێكى دیکەدا خودای بالا دەفەرمویت: **﴿أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ﴾** (الروم ۸) واتا "ئایا ئەوان لە ناخى خۆیاندا بیریان نەكردۆتەوه)، ئەمەش دەق گەلێكن بۆ هاندان لەسەر تێرپوانین و بیركردنهوهى مروّف لە خودى خۆى و هەمو بونەكان (ئێبن روشد، ۲۰۱۹، ۳۲۷)، وشەى "الاعتبار" بەواتایى دەرھینانى شتى ناديارە بەھۆى شتى دیارەوه، ئەمەش بریتییە لە پێوھرى فەلسەفى (الجابرى، ۲۰۰۷، ۸۶).

كەواتە مروّف بەبى ناسینی دروستكاراوهكانى ناشتوانیت دروستكارەكەشى بناسیت كه خودایه، بۆ ئەمەش پەنای بۆ قورئانى پیرۆز بردوه وهك بەلگە، كه خواى گەرە دەفەرمویت: **﴿قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُعْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ﴾** (یونس، ۱۰۱) واتا "پێیان بلى: برپوانن و سەرئەج بدن: خوا چى دروستكردوه لە ئاسمانەكان و زهویدا، كه چى ئەم بەلگە و نیشانه و ئاگادریانە سودیان نییه بۆ ئەو كهسانەى

که باورناهیین" (هه‌ژار، ۱۳۷۹، لا ۲۲۰). که‌واته له روانگهی قورئانه‌وه پێویسته مرۆف بیربکاته‌وه و رابمینیته، ئیبن روشد پێی وایه یه‌کیک له پێغه‌مبهره مه‌زنه‌کان که ئیبراهیم" د.خ" ه‌ خ‌وای گه‌وره به‌م زانسته پایه‌داری کردوه، که مه‌به‌ست له فه‌لسه‌فاندن و رامانه له هه‌بوه‌کان (ئیبین روشد، ۲۰۱۹، لا ۲۴-۲۵).

که‌واته مرۆف چه‌نده زانیی دهرباره‌ی هه‌بوه‌کان و ریککاری و سیسته‌می نیوانیان زیادبکات هینده زیاتر به ئە‌قل له خودا نزیکه‌وتوته‌وه ئە‌مه‌ش به‌زانیی زانستی سروشتی ده‌بیت که لیکۆلینه‌وه‌یه له شته‌کان و مۆرکه‌کانیان یان هۆکاره‌کانی نیوان شته‌کان به‌ریگای به‌لگه‌داری. سیسته‌می ئە‌قلی مرۆفی شوینکه‌وته‌ی ئە‌وه‌یه که له سیسته‌می هه‌بوه سروشتیه‌کان دهرکی ده‌کات، له‌م رینگه‌یه‌وه مرۆف زیاتر په‌ی به‌ زانستی خ‌وایی ده‌بات. که‌واته ناسین و پێگه‌یشتنی هۆکاری یه‌که‌م پێویستی به‌ زانیی سیسته‌می جیهانی سروشتی هه‌یه، ئە‌مه‌ش به‌ پشت به‌ستن به‌ ریگای به‌لگه‌داری. که‌واته ره‌تکردنه‌وه‌ی بنه‌مای هۆکارگه‌ری بریتییه له ره‌تکردنه‌وه‌ی ئە‌و سیسته‌مه‌ی که له جیهاندا هه‌یه و گومانکردنه له خودی ئە‌قل خ‌وی. "ئیبین روشد" ده‌لێت: "ئه‌وه‌ی هۆکار ره‌تکاته‌وه عه‌قل ره‌نده‌کاته‌وه". لێ‌روه پێی‌وایه که ئە‌گه‌رچی فه‌لسه‌فه و ئایین دو ریگای جیاواز بۆ ناسینی خودا به‌کارده‌هینن به‌لام له دوا مه‌به‌ست پیکده‌گه‌نه‌وه، بۆیه هیچ دژبه‌ریه‌ک له نیوانیاندا نییه (التلیلی، ۱۹۹۸، ص ۱۳۲-۱۳۳).

له‌مه‌وه دهرده‌که‌وێت که بنه‌ما ئە‌قلگه‌راییه‌که‌ی ئە‌و له سه‌ر دو پایه‌ی سه‌ره‌کی ده‌وه‌ستی که ئە‌مانه‌ن: یه‌که‌م: دیاریکردنی بابته‌ی فه‌لسه‌فه به‌تایبه‌تی و عه‌قل به‌شیوه‌یه‌کی گشتی که بریتییه له زانیی هه‌بوه‌کانی نیو جیهان و هۆکاره‌کانیان.

دوهم: به‌ستنه‌وه‌ی شه‌ریعت به‌ هه‌مان ئە‌و بنه‌ما ئە‌قلیه‌، ئە‌مه‌ش به‌وه‌ی که به‌ ته‌نیا زانیی جیهان تاکه ریگای دروسته بۆ ناسینی دروستکاره‌که‌ی، که هیچ ریگایه‌کی دیکه نییه بۆ باوه‌رهبه‌هینان به‌بونی ته‌نیا له ریگای به‌ دیه‌نراوه‌کانیه‌وه نه‌بیت. بۆیه ئە‌و ده‌لێت: "پێویسته له سه‌ر هه‌ر که‌سێک که ده‌یه‌وێت به‌ دروستی خودا بناسیت، ده‌بی جه‌وه‌ه‌ری شته‌کان بناسیت تا له سه‌ر ئە‌و داهه‌ینانه راسته‌قینه‌یه بوه‌ستیت له هه‌مو به‌دیه‌نراوه‌کاندا چونکه ئە‌وه‌ی حه‌قیقه‌تی شتی‌ک نه‌ناسیت حه‌قیقه‌تی داهه‌ینانه‌که‌ش ناسیت" (التلیلی، ۱۹۹۸، ص ۱۳۴).

"ئیبین روشد" وای ده‌بینیت که ئە‌وه‌ی ده‌یه‌وێت زانسته‌کانی شه‌رع بزانیته، پێویسته له‌سه‌ری ئە‌م زانسته به‌ باشی بخوینیت، بۆئه‌وه‌ی بتوانیت به‌کاربه‌هینیت، له زانیی مه‌به‌سته‌کانی شه‌رع، ئە‌مه‌ش دهروازه‌ی تیروانینه ده‌بیت هۆی ناسینی خودای گه‌وره به‌ ته‌واوی، له‌مه‌وه فه‌لسه‌فه تاییکی ره‌وا وهرده‌گریت، به‌مه‌ش به‌ره‌هه‌کانی و دژ به‌یه‌کبونی نیوان ئایین و فه‌لسه‌فه نامینیته، مادام مه‌به‌ستی فه‌لسه‌فه گه‌یشتن بیت به‌ راستی و ئاشکراکردنی ماهیه‌تی ئە‌و شتانه‌بیت که ئایین له‌سه‌ر ده‌وه‌ستیت (کرومی و ابراهیم، ۲۰۱۴، ص ۱۶).

ئایین داوای فه‌لسه‌فه‌ی کردوه، چونکه فه‌لسه‌فه ئامرازیکه بۆ ناسینی خودا، "ئیبین روشد" ده‌لێت: "شتیکی پونه ئە‌م جووره له تیروانینه که شه‌رع بانگه‌شه‌ی بۆ کردوه و هانیداوه له‌سه‌ری، بریتییه له ته‌واوترین جووره‌کانی تیروانین به‌ ته‌واوترین جووره‌کانی پێوانه‌کردن-که ناوئراوه به‌ "بوره‌ان"- ئە‌گه‌ر شه‌رع هانی دا‌بیت له‌سه‌ر ناسینی خودای به‌رز و بالا و سه‌رجه‌م هه‌بوه‌کان به‌ بوره‌انی فه‌لسه‌فی که باشترینه-یان کاریکی زه‌روریه-

بۆ که سیک بیهویت خوی بهرز و پیروز بناسیت و سهرحم ههبوهکان بناسیت" کهواته ئه و کهسهش خهلی لینی دوربخاتهوه رینگیان پیگریتهوا بهرپههچی داونهتهوهو له ئه و لایهنهی شهرع داوی خواناسی لهخهک کرده، لیرهدا ئاشکرایه که قسهی ئه و دهربارهی ئه و بهشهی میتافیزیکیایه که لیکولینهوه لهبابهتی خودا دهکات، پیشتر له ههمان کتیبدا گوتویهتی بهشه جیاوازهکانی فهلسهفه بۆی ههیه بمانگهیهنیته ناسینی خودا وهک ئهوهی ههمولقهکانی فهلسهفه له خزمهت خوداوهندگهری دابن، یان کهرهسهو ئامرازو ریخۆشکه ر بن بۆ ناسینی خودا(ئیین روشد، ۲۰۱۹، لا ۳۳).

له پروانگهی ئیین روشد ئهوهی شهرع دهیخاتهرو راستیه، پامان و وردبونهوهی ئهقلیش راستیه، بۆیه ئهگه ر ئهقل به و راستیه گهیشتهبیت ناییت لهگه ل شهرع پیچهوانه بیت، بهههمان شیوه شهرعیش ناییت پیچهوانه بیت به و راستیهی ئهقل پی دهکات، بۆیه لهبارهی بونی هه ر ناکۆکیهکیش دهبیت پیداپهوه بۆ ههردو لایگریته، ئهگه ر ئهوهی له پروانگهی ئهقلهوه راست بو لهگه ل روکهشی دهق پیچهوانه بو دهبیت لیکدانهوه"تأویل" بۆ دهقه که بگریته(فهتاح، ۲۰۲۰، لا ۱۶۹)، بهشیوهیهک پیویسته بنهماکانی ئاین پروانینی فهلسهفی ههبیت، بۆ راقهی ئه و دهقانهی که لهسهری کۆدهنگی نییه، پیویسته راقهی بۆ بگریته که بگونجیت، یان هه ر شتیک پیچهوانه ی بنهماکانی ئاین بو پیویسته راقه بگریته بۆ ئهوهی بنهماکانی ئاین و فهلسهفه ربهپوی یهکتر نهبنهوه(موسی، ۱۹۸۸، ص ۸۶-۹۲)، له کۆتایدا مهبهستی فهلسهفه و ئاین ئهوهیه مرؤف به بهختهوهری بگات، بههوی راستکردنهوهی ریرهوی له پهیوهندی لهگه ل بون و جیهاندا ئه و بهختهوهریه مرؤف مهبهستیتهی ژیانیکی بی ئازارو ئارام و ئاسایشی بۆ بیهتی دی چیژ له خیرهکانی جیهان وه بگریته، بهشیوهیهک مایه ی رهامهندی بیت و دلنایبی که له رۆژی دوایدا سههرکهوتن و رزگاری بهدهست دینیت، ئه ویش ئهوهیه که دهکری ئهوهی بۆبیت له میانهی ئاگاداربونی له راستی برپاره ئاینیهکان بههوی راقه و شرؤقه فهلسهفیهکانهوه بۆی (کرومی و ابراهیم، ۲۰۰۴، ص ۱۶).

ئایا ئه و فهلسهفه ی که قورئان بانگهشهی بۆ دهکات، فهلسهفهیه به شیوهیهکی گشتی یان فهلسهفهیهکی دیاریکراوه بهشیوهیهکی تایهتیه، "ئیین روشد" وای دهبینیت ئه و فهلسهفهیهی خودا فهرمانی پیدهکات ئهوهیه که خوی له فهلسهفه ی "ئه رستهویدا" دهینوینیت بهوهی که مهزنترین بهرهمی ئه قلی مرؤییه، کاتیکیش دهلیت فهلسهفه ی ئه رستهویدی مهبهستمان له ئه رستهوی پوختهکراو نییه بهلکو "ئه رستهویدی" وهک ئهوهی "ئیین روشد" پیناسه ی کرده واته ئهوهی رهنگی گرتوه بهرهنگی "ئه فلأتونی" نوی(الخصیری، ۲۰۰۷، ص ۱۲۵)، له پروانگهی "ئیین روشد" رتهکردنهوهی فهلسهفه سه ر دهکیشی بۆ رتهکردنهوهی ئهقل، چونکه ئهوه ئهقله که دهمانگهیهنیت به هۆکاری ههبوهکان. لیرهوه ئهقل بۆ "ئیین روشد" بریتیه له ده رککردنی ههبوهکان به هۆکارهکانیانهوه. لۆژیک به جهختی برپاری ئهوهمان بۆ دهکات که هۆکار و هۆکارینراو بونیان ههیه، هه بونی زانینیش دهرباره ی ئهوه به بی ناسینی هۆکارهکان بهشیوهیهکی تهواو پیکنایت، فهلسهفهش بریتیه له زانینی ئه م هۆکارانه. هه ربۆیه دهلیت: "مهبهست له فهلسهفه پروانینه بۆ شتهکان بهگۆیره ی ئهوهی که سروشتی بهلگه داری دهیخوازیت" ئه مهش واتای ئهوهیه که سروشتی بهلگه داری داخوازی سه رهتاگرتنه له بنه ما بهلگه نهویستهکانهوه، له مه شهوه ئه و دهره نجامه زه روریه دهکه ویتتهوه که دهبیت هۆکار به هۆکارینراوه بهسه رتیهوه؛ کهواته دهرچون و

سه‌ره‌تاگرتن له بنه‌مای هۆکارگه‌ری یه‌که‌مین بنه‌مایه‌که که فه‌لسه‌فه داوای ده‌کات چونکه فه‌لسه‌فه ده‌خوازیت که حه‌قیقه‌ته‌کانی له سه‌ره‌ بنه‌مای به‌لگه‌داری هه‌لبچنیت، لێره‌شه‌وه ئه‌قل ده‌بیته ده‌رکه‌ری هۆکاره‌کان (ئیبین روشد، ۲۰۱۹، ۳۱-۳۳).

لێره‌وه ده‌رده‌که‌وێت که "ئیبین روشد" به‌ته‌واوی له سه‌ره‌ ئه‌و برۆایه بو، که هه‌یچ دژبه‌ریه‌ک له نیوان راستی فه‌لسه‌فی و راستی ئاییندا نییه. هه‌ربۆیه به هه‌مو توانایه‌وه داکوکی له‌م برۆایه‌ی ده‌کات و نایه‌وێت هه‌یچام له‌و دو راستیه‌ی له سه‌ره‌ حسابی ئه‌و‌یتریان به‌لاوه‌ بنیت. په‌یوه‌ندی ئه‌م دو راستیه‌ی وه‌ک په‌یوه‌ندییه‌کی هاوسه‌نگ ده‌بینیت و هه‌مو دژبه‌ریه‌ک به‌لاوه‌ ده‌نیت. شه‌رع جه‌خت له‌سه‌ره‌ روانین له هه‌بوه‌کان ده‌کاته‌وه وه‌ک خه‌سه‌له‌تیکی مرۆقی بیرکه‌ره‌وه و ئاوه‌زمه‌ند وه‌ک له‌م ئایه‌ته‌دا خودای بالا ده‌فه‌رموێت: (فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ) (الحشر ۲) و اتا "سا ئیوه‌ش ده‌رس وه‌رگرن، ئه‌ی گرۆی خاوه‌ن ئاوه‌زان"، ئه‌مه‌ بو "ئیبین روشد" ئاماژه‌یه‌کی حاشا هه‌له‌نگه‌ره‌ بو واجبه‌تی به‌کاره‌یتانی پێوه‌ری عه‌قڵی، یاخود عه‌قڵ و نه‌قل به‌یه‌که‌وه. هه‌ر له‌ قورئاندا هاتوه، که خودای بالا ده‌فه‌رموێت: (وَيَنْفَكُرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) (آل عمران ۱۹۱) و اتا "پانامین له‌چۆنیه‌تی دروستکردنی ئه‌م ئاسمان و زه‌مینه"، خوا ئه‌مر به‌ گه‌ران ده‌کات به‌ دوی راستی زانستیدا، که ئه‌مه‌ش ته‌نیا فه‌یله‌سوف ده‌توانیت ئه‌نجامی بدات (ئیبین روشد، ۲۰۱۹، ۳۵).

کاتیک فه‌یله‌سوف سه‌رنجی ئایین ده‌دات له‌ کایه‌ی تاییه‌تی خۆی برۆای پیده‌کات، به‌شیوه‌یه‌ک هه‌رگیز فه‌لسه‌فه و ئایین پیکدژ نه‌که‌ونه‌وه، به‌لام فه‌لسه‌فه بالاترین وینه‌ی راسته‌قینه‌یه‌ هاوکات بالاترین ئایینیشه، چونکه ئایینی فه‌یله‌سوفان ناسینی هه‌مو ئه‌و شتانه‌یه‌ که هه‌ن (دی بۆر، ۲۰۱۳، ۲۰۸)، که‌واته به‌ تێروانینی "ئیبین روشد" ئایین و فه‌لسه‌فه به‌یه‌که‌وه ده‌گونجین له‌پۆی بابته‌وه هه‌ردوکیان له‌ خودا و گه‌ردون و ژیان ده‌کۆلنه‌وه، به‌لام جیاوازن له‌پۆی میتۆدی مه‌عریفه‌وه، له‌کاتیکدا زانایانی زانستی که‌لام پامانه له‌ گه‌ردون و به‌دیه‌ینه‌ره‌که‌ی سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی پامانی فه‌لسه‌فیه به‌لام پابه‌ندکراوه به‌ ده‌قه‌کانی که به‌وه‌حی هاتون (الخضیری، ۲۰۰۷، ص ۱۲۴-۱۲۵).

ئیبین روشد و هه‌لوێستی ده‌رباره‌ی خۆیندن و سویدینین له‌ فه‌لسه‌فه و فه‌یله‌سوفانی پێشین:

له راستیه‌ی زانستیه‌وه ده‌ست پیده‌کات "ئیبین روشد" که ده‌لێت: "شه‌رع تێروانینی ئه‌قڵی ده‌کاته پێوێستی و ده‌بێ به‌لگه‌ به‌کاربه‌یندریت بو ناسینی خودا و بونه‌کانی"، هه‌روه‌ها ئه‌و راشکاوانه ده‌لێت: "په‌نابردن بو ئه‌وه‌ی فه‌یله‌سوفانی پێشو و تویانه ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر له‌سه‌ره‌ ئایینی ئیمه‌ش نه‌بن"، به‌م شیوه‌یه ئاگاداربون له‌ کتیه‌کانی فه‌لسه‌فه و زانسته‌کانی پێشینه‌کان به‌شه‌رع پێوێست کراوه، هه‌یچ شه‌رمه‌زاریه‌ک له‌سه‌رمان نییه له‌ به‌کاره‌یتانی که‌رسته‌ی کۆنینه‌کان که لۆجیکه له‌ پاراستنی ده‌ربهرینه‌کانمان له‌ هه‌له، هه‌روه‌ها زیانیک ناکه‌ین له‌ گه‌رانه‌وه بو دانایی ئه‌وان و پشکنینی ئه‌وه‌ی پێیگه‌یشتون له‌ تێروانینیان بو بونه‌کان، پابه‌ندنه‌کراوین به‌وه‌رگرتن و به‌کاره‌یتانی هه‌مو ئه‌وه‌ی فه‌یله‌سوفه‌ گرێکه‌کان هه‌یناویانه (ابن رشد، ۱۹۷۲، ص ۲۸).

بۆیه له سه‌ره‌تای کتیبی "فصل المقال" دا جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که خۆیندنه‌وه و لیکۆلینه‌وه‌ی کتیب و ده‌ستنوسه‌کانی پێشینه‌کان به‌پێی شه‌رع واجبه، مادام ئامانجی ئه‌م کتیبانه هه‌مان ئه‌و ئامانجه‌یه که شه‌رع

جهختی لیده کاتهوه، که ئه ویش بریتیه له پوانینی ئه قلی له هه بوه کان و کۆکردنه وهی زانیاری ده باره یان. ئه وانه ش ریگه له م کاره ده گرن و قه دهغه ی ده که ن ئه وا خه لکیان دورخستۆته وه له و ده رگایه ی که شه رع لینه وه بانگی خه لکی کردوه تا خوابناسن، له به رامبه ریشدا که سیک که به هۆی سه یرکردنی کتیبه فه لسه فه یه کان و بیرکردنه وهی فه لسه فه ی توشی گو مرای بوبیت، ئه وا ئه مه به هۆی ئه وه وه بوه که خودی ئه و که سه به هه له داچوه و توانای تیگه یشتنی نه بوه نه ک به هۆی فه لسه فه وه بوبیت، خویندنه وهی ئه م کتیبه انه ش پیویستی به ئه قلیکی ره خنه گر هه یه، تا کو ته نیا پشت به و زانین و زانیاریه به ستیت که له گه ل ئه و راستیه دا بگونجیت که له دیندا هاتوه. "ئین روشد" ده رباره ی ئه مه ده لیت: "له وه ده روانین که ده یلین و له کتیبه کانیا نندا نه یان سه لماندوه، ئه وه ی که گونجا له گه ل شه رعدا وه ریده گرین و پیی دلخۆش ده بین و له سه ری سو پاسیان ده که ین، ئه وه شی که له گه ل ئاییندا نه گونجا وه ده رباره ی وریا ده بین، لی ئاگادار ده بین و خۆمانی لیده بویرین"، ئه و به رگری له فه لسه فه کاری ده کات، له به ره ئه وه ی ئایینی ئیسلام راسته و هیچ هه له یه کی تیا نییه، که واته ریگه ی فه لسه فه ی راستیش هیچ ناکۆکیه کی بۆ ئیسلام نییه و سه ره نجام خزمه تی ئه و په یامه ده کات (حسین، ۲۰۱۹، لا، ۳۶۴-۳۶۵)، بۆ به رگریکردن له فه لسه فه و دروستی تیروانینی فه لسه فه ی، له به رامبه ر ئه و که سانه دا که فه لسه فه به هۆکار ده زانن به وه ی که سانیکی له ریگه ی راست لاداوه، ئه و پیی وایه ئه وه فه لسه فه نیه ئه و که سانه ی له ریگه ی راست لاداوه، به لکو هۆکاره که له خودی که سه که خۆیدا یه، که له بیرته سکی و خراپ تیگه یشتنیا نه وه بۆ فه لسه فه وه سه رچاوه ی گرتوه (ئین روشد، ۲۰۱۹، لا، ۲۷).

لیزه وه "ئین روشد" ده یه ویته ره وایه تی بدات به وه رگرتنی هزری فه لسه فه ی گه لانی پیشو، با گریکش بن و باوریان به فره خوای هه بوبیت، مادام له کۆتایدا ده گه نه وه به دۆزینه وه ی خودا له ریگه ی بونه وه ره کانیه وه، له روانگی ئه و پیویسته له سه رمان ته ماشای ئه وه بکه ین، ئه وه ی له کتیبه کانیا نندا وتویانه له وه ی کۆکه له گه ل راستی قبولی بکه ین و ئه وه ش له گه ل راستی نییه لی وریا ده بین و خۆی لی به دور ده گرین، ئا ئه وه یه شه رع کردویه تی به ئه رک، چونکه کاریکی زه رورییه و هیچ ریگریه ک بونی نییه بۆ سو دوه رگرتن له وه ی فه یله سو فانی پیشین وتویانه با له سه ر ئایینی ئیسلامیش نه بن، بۆچونی ئه وانیه ره تکرده وه که ده یانوت فه لسه فه بۆ بیباوه ری سه رده کیشیت، لای ئه و هۆیه که فه لسه فه نییه، به لکو هۆیه که نه زانین و تینه گه یشتنی ئه و که سانه یه که ده ست بۆ فه لسه فه ده بن به بی ئه وه ی خاوه ن هیچ مه عرفیه یه کی فه لسه فه ی بن (فه تاح، ۲۰۲۰، لا، ۱۴۶-۱۴۷).

که واته ئه گه ره فه لسه فه له سه ر به لگه داری و رینوینی به لگه یی جه ختبه کاته وه، ئایینیش له سه ر وتارگه ری و ئاماژه وتارییه کان به تایبه تی و زۆرتر له ئاماژه کانی و مانا ره مزیه کانی جه ختبه کاته وه، ئه وا لای "ئین روشد" چاره سه رکردنی ئه م کیشیه به دامالینی ئایین له ره مزه کانی ده بیت، ئه مه ش لای ئه و پیناسه ده کریت به لیکدانه وه "تأویل"، له به ره ئه وه ی دژبه یه کیه ک نییه له نیوان فه لسه فه و ئاییندا هه مو ئه وه ی هه یه ئایین هه ندیک له راستیه کانی به شیوه یه کی وینه ی نمونه کاری و ره مز و هیما ی ده برپوه، بۆ نزیکردنه وه یان له هزری خه لکی و فه لسه فه ش ده مانگیریته وه بۆ راستی ئه م نمونه، هه ره ئه مه شه واده کات شه رع دابه ش ببیت بۆ ده ره کی و ناوه کی یان دیارو نادیار "ظاهر والباطن" ئه م راستیه ش ته نها بۆ خه لکی به لگه خواز "اهل البرهان" ده رده که ویته (کرومی و ابراهیم، ۲۰۱۴، ص ۱۸).

بنه‌مای دوهم: شهر هه‌م روکاره و هه‌م ناوه‌رۆک:

“ئیین روشد” یه‌که‌م فه‌یله‌سوفی ئیسلامی نه‌بوه که باسیان له‌وه‌کردوه که قورئان مانای دیارو نادیارى هه‌یه، پیش ئه‌ویش زۆریک له فه‌یله‌سوفان باسی ئه‌م پرسه‌یان کردوه، به‌ر له ئه‌و زانایانی که لام پابه‌ندبون به‌وه‌ی پیشینه‌کان له فه‌یله‌سوفه‌کان پێوه‌ی پابه‌ندنه‌بون، جگه له زانایانی که لام به قه‌ده‌غه‌کردنی ئاشکرای مانای نادیارى ده‌قه‌کان که له‌ریگه‌ی لیكدانه‌وه: تاویل” بۆ خه‌لكی گشتی ده‌رده‌كه‌وێت، چونكه ئه‌وه له‌وانه‌یه بیته‌هۆکاری کاره‌ستای ده‌رونی و کۆمه‌لایه‌تی گه‌وره، له‌م باره‌یه‌وه ئیین روشدیش جه‌ختی کردۆته‌وه له‌وه‌ی که یه‌ك راستی هه‌یه به‌لام خۆی له ئاستی جیاوازی گوزارشتکردندا ده‌نوینیت (الخضیری، ۲۰۰۷، ص ۱۳۱).

ده‌قه‌کانی قورئان مانای روکار و ناوه‌کیان هه‌یه، بۆیه پێویستیان به لیكدانه‌وه و راقه‌کردن هه‌یه، له‌به‌رئه‌وه‌ی مانا روکاری ده‌قه‌کان زۆرینه‌ی خه‌لك ده‌یزانن و ده‌توانن به‌بێ راقه‌کردن له ماناکه‌ی تیبگن که چ مه‌به‌ستیکی له‌گه‌ل خۆیدا هه‌لگرتوه، به‌لام مانا ناوه‌کیه‌کانی ده‌قه‌کان بۆ که‌مینه‌یه‌کی دیاریکراوه، که توانای لیكدانه‌وه و راقه‌کردنیان هه‌یه خاوه‌ن ئاستیکی بالان له‌ژیری، بۆیه ته‌نها ئه‌وان مانای شاراووه و ناوه‌کی و په‌نهانی ئه‌م ده‌قانه ده‌زانن که مانای جیاواز هه‌لده‌گرن (علی، ۲۰۰۹)، له‌به‌رئه‌وه‌ی ده‌قه‌کانی ئاین مانای پون و نزیک و ئاشکرایان هه‌یه، هه‌روه‌ها مانای په‌نهان و نادیاریشیان هه‌یه، واته مانای زاهیر و باتیان هه‌یه، “ئیین روشد” باس له‌وه ده‌کات خودای گه‌وره ره‌چاوی جیاوازی بۆچونه‌کانی خه‌لك و چینه‌کانی کردوه، هه‌ر بۆیه زاهیری و باتینی بۆ شهرع داناوه، له‌سه‌ر کۆی خه‌لكی پێویستکردوه که مانای ده‌قه زاهیرییه‌کان وه‌رگرن به‌بێ جه‌ده‌ل و لیكدانه‌وه: تاویل”، چونکه ئه‌وان ئه‌هلی ئه‌م کاره‌نین ئه‌م کاره له توانای ئه‌واندا نییه، به‌لکو ته‌نها لیكدانه‌وه “تاویل” ی بۆ که‌سه به‌لگه‌یه‌کان داناوه، له‌م باره‌یه‌وه “ئیین روشد” ده‌لێت: “شهرع دابه‌ش ده‌بیت بۆ رواله‌ت و ناوه‌کی. رواله‌ت بریتیه له‌و نمونانه‌ی هه‌نراوه‌ته‌وه بۆ ئه‌و مانایانه و ناوه‌کیش بریتیه له‌و واتایانه‌ی که ده‌رناکه‌ون مه‌گه‌ر بۆ ئه‌هلی بوره‌هان نه‌بیت” (ئیین روشد، ۲۰۱۹، ل ۶۶)، هه‌ر کاتیک ناکۆکی رواله‌تی نیوان ده‌قه‌کان له‌گه‌ل یه‌ك نه‌گونجان یاخود گه‌یاندنی مانایه‌ک به شێوه‌یه‌ک که ناشیت ئه‌و مانایه له‌و ده‌برینه‌یان وشه‌یه وه‌بگرین و روه‌رویی کیشه و به‌هه‌له‌ تیگه‌یشتن نه‌بین له په‌یوه‌ندی به‌هه‌ندیک ده‌برین و رواله‌تی دیکه‌ی هه‌مان ده‌ق یان ده‌قیکی دیکه‌وه، هه‌ندیکجار له‌نیو یه‌ك ده‌ق و ده‌بریندا له‌نیو وشه‌کان که پیکانیه‌تاوه ئه‌م کیشه‌یه بونی هه‌یه، هه‌ندیکجاریش له په‌یوه‌ندی نیوان ده‌قه‌کاندا له‌گه‌ل یه‌ك، واته ده‌قیک له‌به‌رامبه‌ر ده‌قیکی دیکه، له‌م حاله‌ته‌دا ناچارده‌بین که واتایه‌کی ناوه‌کی پێچه‌وانه یان جیاواز به‌واتا رواله‌تییه‌که وه‌رگرن (ئه‌مین، ۲۰۱۷، ل ۲۶).

ئه‌م بنه‌مایه لای ئیین روشد جه‌ختکردنه‌وه‌یه له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که ده‌قه شهرعییه‌کان مانایه‌کی ئاشکرا و روشن و دیاریان هه‌یه که هه‌ر له سه‌ره‌تاوه بۆ خوینهر ده‌رده‌كه‌وێت، له‌گه‌ل مانایه‌کی په‌نهانی قول و شاراووه، که ته‌نها که‌مینه‌یه‌کی دیاریکراوی لێی تیده‌گه‌ن و ماناکه‌ی ده‌دۆزیته‌وه و په‌ی پیده‌بات، واته خودا جیاوازی ئه‌قل و ورد بونه‌وه‌ی مرۆقه‌کانی ره‌چاوکردوه، به‌شیک له مرۆقه‌کان ئاستی بیرو تیروانینی بالایه، به‌شیک دیکه له مرۆقه‌کان ئاستی بیرو تیروانینیان له ئاستیکی نزمتر دایه، بۆیه زۆرینه‌ی خه‌لكی به‌گشتی مانای ئاشکرای ده‌قه‌کان وه‌رده‌گرن به‌بێ جه‌ده‌ل و لیكدانه‌وه: تاویل” توانای وردبونه‌وه و لیكدانه‌وه‌یان نییه بۆ ده‌قه‌کان،

له بهرامبهردا كه مینه یه کی دیاریکراو كه به ئه هلی به لگه و بورهانی توانای لیكدانه وه یان ههیه و ده توان له مانای په نهانی و شاره وه کانی دهقه کان تیبگهن، له روانگهی "ئیین روشد" نابیت لیكدانه وه کان به سه ره خه لکی گشتی بلاو بکریته وه، به لکو ده بیت له ناوهندی تایبه تمه ندان به م کاره رابگرییت و ئه وان قسه ی له سه ره بکه ن (فه تاح، ۲۰۲۰، ۱۴۷ لا).

لیره دا ئه م راستیه ده رده که ویت که "ئیین روشد" به هوی جیاوازی خه لک له پویی توانایان بو تیگه یشتن و ئاستی ژیریان دابه شده کات بو سی ئاست به تایبه ت له روی تیگه یشتن و ناسینان بو خودا و دروستکراوه کانی، له م باره یه وه ده لیت: "له به ره وه ی مۆرکی خه لکی له یه کتر جیاوازی له راستاندنا، هه یانه به بورهانی فه لسه فی باوه ر ده هیئت، هه شیان به وتار گه لی جه ده لی و گفتوگو خوازی باورده هیئت، باوریه تانی خاوه ن بوره ان به بوره ان، که له مۆرکی ئه ودا زیاتر له مه نییه، هه شیان به گوته گه لی وتاری "الخطابیه" باورده هیئت، وه ک باوریه تانی که سی فه لسه فی به وتارگه لی بورهانی"، ئه مه ش جه ختکردنه وه یه له سه ره وه ی که خودا به پی ئاستی تیگه یشتنی که سه کان بانگه وازی خه لکی کردوه و مروه کانش به پی ئاستی ژیریان خودا و دروستکراوییه کانیان ناسیوه، له م باره یه وه "ئیین روشد ده لیت": "ئه گه ر ئه م شه ریه ته حه قبیته و بانگه وازیته بو تیروانین بو ناسینی راستی، که واته تیروانینی فه لسه فی نابیه هوی سه پیچی ئه وه ی له شه رعدا هاتوه، له راستیدا راستی دژ نییه له گه ل راستیدا، به لکو ته بایه له گه لیدا و شایه تی بو ده دات" (ئیین روشد، ۲۰۱۹، ۴۵-۴۶ لا). کتیبی "فصل المقال" پریه تی له سه لماندن که به ریه که وته رواله تیه کان له نیوان دهقه ئایینی و ئه قلیه کانداه کری به لیكدانه وه "تاویل" زالبین به سه ریاندنا، واته به ده ره تانی مانای نادیار و په نهان "باطن" راسته قینه ی ئیین له مانای ئاشکرا و دیار "ظاهر" ی ئاماژه ی له پیناو خه لکی گشتیدا دانراوه، خودا زیاتر ده زانیت ده رباره ی بنده کانی خوی ئه وه ی بو داناون که ده توان لی تیبگهن، و راستیه هه میشه ییه کان و شاراوه کان ته نها خه لکی ژیر و خاوه ن به لگه ده توان ده رکی پیبکه ن له وینه ی ئاماژه ی هه ستیدا، که ئه م شیوه یه خه لکی گشتی راهاتون ده رکی پیبکه ن، بیگومان هه مو ئه و راستیانه ی ناو ئیین ئه وه نین که ئالوز و قورسبن خه لکی گشتی نه توان تییبگهن و ده رکی پیبکه ن، بویه هه ندیک له راستیه کان به رونی پیشکه ش ده کرین و پیویستیان به لیكدانه وه "تاویل" کردن نییه، (الخصیری، ۲۰۰۷، ص ۱۳۰-۱۳۱)، له م باره یه وه "ئیین روشد" ده لیت: "به لام ئه و شتانه ی که له به ر نادیاریان ته نها به به لگه ده زانرین، خوا بو ئه و که سه انه ی ئاماده کردوه، که ته نها به لگه چاره سه ریانه... به وه ی که نمونه و هاوشیوه ی بو هیان و داوای لیکردون باوه ر به و نمونه بکه ن، ئه گه ر کرا ئه و نمونه به به لگه ی هاوبه ش بو هه موان باوریان له سه ره دروست بیت، واتا دیالکتیکی و وتاری، ئه وه ئه م هوییه که شه ر دابه شبو به بو دیار و نادیار "الظاهر والباطن" ئاشکراو دیار ئه و نمونه ن که بو ئه و مانایانه هیتراون، په نهان و نادیاریش ئه و مانایانه که ته نها بو خه لکانی خاوه ن به لگه ده رده که ون و رون ده بنه وه" (ئیین روشد، ۲۰۱۹، ۶۸-۶۹ لا).

"ئیین روشد" پیوییه له قورئاندا هه م واتای پوکاری و هه م واتای ناوه رۆکی هه یه، بویه پیویسته به دوای ئه و مانایه دا بگه ریین که ده مانگه یه نیته تیروانینی به لگه داری. له دۆخیکا که پوکاری تیگستیک له ناوه رۆکی تیگسته که دا تیگده گیرین پیویسته ئه م تیگگیران و ناوکویه له ریگه ی ته ئویله وه نه هیلداریت، کاتیک شه ر هه ردو

پوکار و ناوهرۆک دهگریتتهوه، بهشيوهيهکی پيوستهکی واتای ئهوه ناگهيه نیت که دو راستی لیکچودا دهگریتتهوه، بهلکو راستیه که هر هه مان شته، بهلام جیاوازیه که له شیوازی گوزارشتکردنه که یادیه. له مه شدا هیچ نهنگیه که نییه، ئه مه وهک خواردنیک وایه که له گهروی هه ندیک خه لکدا ژههره و له گهروی هه ندیکیشدا خوراکه. واته ئه م دو جوړهی راستی بریتیه له دو پوکاری هه مان ناوهرۆک، زانستیک که له وه حیه وه سه رچاوه دهگریت و زانستیکیش که به ره می ئه قل و بیرکردنه وهیه دژ به یه کتری ناوه ستته وه، بهلکو یه کتری ته واو ده که ن، به لام زمانی زانست و فلسفه تایبه ته و هه رچی وه حیه خه لکی به گویره ی ئاستی تیگه یشتیان ددهوینیت، چونکه خه لکی له یه کتری جیاوازی له برواکردن، هه یانه به به لگه کاری باوه رده هی نیت، هه شیانه به قسه گه لی گفتوگویی. که واته راستی یه که و هه مان شته و فلسفه فاش به لاترین ئاستی گه یشتنه به راستیه کان (التلیلی، ۱۹۹۸، ص ۱۳۵-۱۳۸).

ئین رو شد بروای وایه خه لکی له به رامبه ر ئاییندا یه ک جوړن و خودی ئاینی ئیسلامیش که ئایینیکی ئیلاهی، ئاراسته ی هه مو جوړه خه لکانیک کراوه، هه ریه که شیان به پیتی ئاستی تیگه یشتنی خوی، بانگه وازی ئایینیش به چه ند ریگه یه ک بو به پیتی تیروانینی خه لک، به لگه ش بو ئه مه ئه م ئایه ته یه خوی گه وره ده فه رمویت: (ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) (النحل، ۱۲۵) واتا "بانگه واز بکه بو لای به رنامه و رتیازی په روه ردیگارت به حکمه ت و دانایی" بو هه ندیک" ئاموژگاری جوان و به جی، بو "هه ندیکی دیکه" گفتوگو و موجدله به جوانترین شیوه" (ئین رو شد، ۲۰۱۹، ۲۷)، بویه ئین رو شد له گونجاندنه که یی له نیوان فلسفه وه ئاین جه خنده کاته وه له سه ر ئه وه ی که فلسفه به سه ر هه مان ئه رک نییه و بو هه مان پيوست نییه، به لکو بو ئه وانیه ده توان کاری تیدابکه ن و پیوه ی سه رقال بن، له سه ر ئه م بنه مایه دا ئین رو شد ده وه ستیته سه ر جیاکردنه وه ی خه لک، ئه م جیاکاریه ش له سه ر بنه مای توانای ده رک پیکردن و ئاقله ندییه، که واته به پای ئین رو شد خه لک له روی تیگه یشتیان ده کرین به سح به شه وه:

یه که م: وتارییه کان "الخطابیون": ئه وانن که زورینه ی خه لک پیکده هی ن، ئه وانن پشت به به لگه داری نابه ستن، ته نها بروایان به به لگه ی وتاری هه یه، واتا ئه و به لگانه ی له وتاره کانداس باس ده کرین و گوئیان لیده بیت.

دوهم: گفتوگوخوازه کان "الجدلیون": ئه وانن پشت به لیکدانه وه "تأویل" ی گفتوگویی دهبه ستن، ناتوانن ده رک به به لگه ئه قلیه کان بکه ن به لکو ده رک به به لگه ی پله خوارتر ده که ن، ئه وانن زانایانی که لام ده گریتته وه له پله ی گوتارییه کان بالاترن و نه گه یشتونه ته ئه هلی بورهان و به لگه و سه له ماندن، پیوانه "قیاس" ی گفتوگوخوازه کان ئه وه یه ناگه نه ئاستی یه قین.

سێیهه: به ئهنگه خوازهمان "البرهانينون": ئه مانه به ره مهينه ره دانايي و فهلسه فهن مه به ست لي فهيله سو فه كانه كه به ته نها خويان توانايان هه يه به هوي ئاماده باشي تاي به تيان له ريگه ي په روه رده و راهي تان تا ئه و په ري باس له دوزينه وه ي يان به دوا دا چوني به لگه كان دهكات له ميانه ي ئالوزيه كاندا، به لگه خوازهمان به دانايي و فهلسه فه ي تاي به ت به خويان گه يشتون به پله يه كي بالا له زانين، له ئه قلدا جياوازن له گروهه كانيتري خه لك، جياوازي نيوان ئه م گروهه يانه بو جياوازي ئاستي تيگه يشتنيان ده گه ري ته وه، دابه ش بوني دهقه كاني قورئانيش بو ماناي رو كه ش و ناوه رو ك گوزارش ته له سه ر بوني جياوازي پله به ندي ئه قلى خه لك له ئاستي تيگه يشتنيان (موسي، ١٩٨٨، ص ٩٣).

"ئيبين روشد" به شيوه يه كي دادگه رانه ئه م دابه شكار يه ي كردوه، خه لك ي تاي به ت ئه وان ه ن كه خاوه ن ژيري ه كي ته واو و به لگه يين، ئه مه ش به ديار يكراوي مه به ستي له فهيله سو فانه كه له ناو زورينه دا كه مينه ن، رهنگه له سه ر ده ميكي ديار يكراوا يه ك كه س بگاته ئه م ئاسته له ژيري و دانايي، به لام خه لك ي گشتي ئه وان ه ن كه زورينه ن له هه مو چين و تويزه كاني كو مه لگا له خو ده گر يت، له پروانگه ي ئه و بو ئه م دابه شكار يه زاناياني كه لام و ته نان ه ت غه زال يش ده كه ونه بازنه ي خه لك ي گشتيه وه، له به ره ئه وه ي ئه وان ه به شيواندي فهلسه فه ده زان يت (الجابري، ٢٠٠٧، ص ٢٦٩)، بو يه كاتي كش باس له قورئاني پيرو ز دهكات ده لي ت: "كو مه ليك خال له ئيسلامدا هه ن وه ك و تاري زي تا خه لك تي بي گات، مشتمر ئاميز" ده مه ته قى "ش بو في ربوني خه لكه، ئه رگو مينت و به لگه شي تي دا هه يه"، هه روه ها با سيش له وه دهكات كه "سه ره تاي ئيسلام خه لك زور ژيري بون، چونكه هيج ليك دانه وه يه كيان بو ش ته كان نه ده كرد، هه ر كه سي كيش ليك دانه وه ي بكر دا يه بو خه لك ي رانه ده گه يان د" (جومعه، ٢٠١٦، لا ٢٨٦).

له م باره يه وه "رينان" ده ر باره ي خو ين دنه وه و را قه ي "ئيبين روشد" بو په يوه ندي دهقه كان له گه ل ئه قل واي ده بين يت كه له دو ئاستدا بو ه: يه كه م: ئاستي گشتي كه بو كوي خه لكه به شيوه يه كي گشتي ته نها كار ده كه ن له سه ر رو اله تي دهقه شه رعيه كان. دو ه م: ئاستي بير مه ند و بير ياره قوله كان، له م چيو ه يه دا زياتر جه ختي كر دو ته وه له سه ر به لگه ئه قليه كان، هه ر كاتي كيش دژ به يه كيه ك و ناويك چوني ك هات بي ته ئارا وه ئه وا ليك دانه وه "تاويل" ي فو ر م و رو كه شي دهقه شه رعيه كاني كرد وه، هه تا كو هاو به رام به ريه ك هه بي ت له گه ل ئه وه ي كه به لگه ئه قليه كان گوزارش تي لي ده كات (بدوي، ١٩٨٤، ص ٣٠)، له پروانگه ي "ئيبين روشد" ئه وه ي شه رع بانگه شه ي بو دهكات زانيني ئه قلى و جو ره كانيه تي، ئه گه ر كه سي كيش بلي ت پيو انه كر دي ئه قلى هه لبه ستر او ه و له لاي پيش ينان نه بو ه، ئه وا پيو انه كر دي في قه يش له لاي پيش ينان نه بو ه و به هه لبه ستر او يش دانان ري ت، كه وا ته هيج جياوازي ه ك نيه له نيوان پيو انه كر دي في قه ي و پيو انه كر دي ئه قلى دا، له به ره ئه وه ي چون پيو اي سته پيو انه كر دي في قه ي هه بي ت به هه مان شي وه ش پيو اي سته پيو انه كر دي ئه قلى هه بي ت، بو ئه وه ي له م پرسه ش شار ه زا بين نا كر يت خو مان بي ين و سه ر به خو و بي هيج پيش ينه يه ك ده ست به م كار ه بكه ين، به لكو ده بي ت سو د له هه نگا وه كاني پيش ينه كان وه ر بگر ين و ئه وان به چي گه يشتون ئيه ش له دواي ئه وان وه ده ست پي بكه ين و سو د له ئه زمون يان وه ر بگر ين (ئيبين روشد، ٢٠١٩، لا ٢٦٦).

باسی سییهه: لیکدانهوهی مه جازی وهک بنه‌مای گونجاندن:

تیکسته‌کانی قورئان پرن له ماناو ده‌لالهت و گوزارشتی جیاوان، هه‌ندیک له ده‌قه‌کان رۆن و ئاشکران و ماناکه‌یان دیاره و خه‌لک لیتیده‌گهن، به‌لام هه‌ندیکی دیکه له ده‌قه‌کان ماناکانیان شاراوهرن کۆمه‌لیکی دیاریکراو له خه‌لک لیتیده‌گهن، به‌شیک له ده‌قه‌کان پێویستیان به لیکدانه‌وه "تأویل" کردن هه‌یه، لای "ئین روشد"یش لیکدانه‌وه "تأویل" تایبه‌تمه‌ندی خۆی هه‌یه. ئامرازێ ئه‌و بۆ گونجان لیکدانه‌وه‌ی مه‌جازی بو، لیکدانه‌وه‌ش بیرمه‌ند په‌نای بۆ ده‌بات کاتیک به‌ریه‌که‌وتن ده‌بینیت له‌نیوان ده‌قیکی ئایینی و راستیه‌کی ئه‌قلیدا، هه‌ولده‌بات که ده‌قه‌که شـرۆفه بکات یان لیکدانه‌وه‌ی بۆ بکات به‌شـیوه‌یه‌ک بگنجی له‌گه‌ڵ ئه‌و مانایه‌ی پێیدراوه و ئه‌و راستیه ئه‌قلیه‌ی پیشتر پێیگه‌یشتون، له‌گه‌ڵ په‌چاوکردنی لانه‌دان له مانای وشه‌که (الخضیری، ۲۰۰۷، ص ۱۲۹)، "ئین روشد" به‌م شیوه‌یه پێناسه‌ی لیکدانه‌وه "تأویل" ده‌کات: "بریتیه له ده‌رهینانی ده‌لاله‌تی ده‌ربهرین و زاراوهر له مانا راستیه‌که‌یه‌وه بۆ لای مانای مه‌جازی، ئه‌مه‌ش به‌بێ ئه‌وه‌ی کیشه دروستبکات له رۆی زمانه‌وانیه‌وه، له‌وه‌ی که به دروستی بزاین که ناوی شـتیک بێنن به‌ناوی هاوشـیوه‌که‌ی یان هۆکاره‌که‌ی یان شـتیکی په‌یوه‌ست پێیه‌وه یان هاواتایه‌که‌ی" (کامل، ۲۰۱۵، لا ۱۶۸-۱۶۹).

"ئین روشد" له‌م ریگه‌یه‌وه واته له جیاوازی ئاستی تیکستی ئایینی و گونجاندنی ئه‌قل و نه‌قل و په‌خنه‌گرتن له ته‌واوی که‌لامیه‌کان و به‌تایبه‌ت "غه‌زالی"، به‌شـیوه‌یه‌ک پێی وایه سروشتی ده‌قه‌کان قورئان دو ئاسته: په‌که‌م: ئه‌و ده‌قانه که له ئاستیکی ئاشکرا و رۆن و ساده‌ن، له ئاست تیگه‌یشتنی ته‌واوی خه‌لکان پێویستیان به لیکدانه‌وه "تأویل" کردن نییه. دوهم: ئه‌و ده‌قانه که هه‌لگری نیوه‌رۆکی قوڵی مانادارن و هه‌لگری مشتومر و گفتوگۆن پێویستیان به لیکدانه‌وه "تأویل" کردنه تا له ریگه‌ی لیکدانه‌وه‌کردن ئه‌م شیوازانیه‌ی ده‌قه‌کان یه‌کلایی بکرینه‌وه (فخری، ۲۰۰۴، ص ۳۷۶)، لیره‌وه ئه‌و په‌خنه‌ی توندی له گروپه که‌لامیه‌کان و به‌تایبه‌ت "غه‌زالی" گرتوه، به‌وه‌ی که ئه‌وان راقه و تیروانینه‌کانی خۆیان له‌مه‌ر پرس و بابته ئایینه‌کان بۆ گشت خه‌لک ئاشکرا ده‌که‌ن، ئه‌مه‌ش ناکۆکی و دوه‌ره‌کی و لیکترازان ده‌خاته نیو موسلمانان، له‌به‌رئه‌وه ئه‌و پێی وایه هه‌ندیک جووری لیکدانه‌وه و راقه‌کردن ته‌نها بۆ کۆمه‌له‌یه‌کی دیاریکراوی خه‌لک، نابیت زۆرینه لێی ئاگادربیت، به‌لگه‌ش بۆ ئه‌مه بریتیه له‌م ئایه‌ته‌ی قورئان (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) (آل عمران ۷) واته "لیكدانه‌وه‌ی ماناکان ته‌نها خوا ده‌یزانیت، ئه‌و که‌سه‌نه‌ش که زۆر زانان" (هه‌ژار، ۱۳۷۹، لا ۵۰)، لای ئه‌و راقه و لیکدانه‌وه‌ی ده‌قه‌کان ته‌نها بۆ که‌مینه‌یه‌کی دیاری کراوه له خه‌لک (ئین روشد، ۲۰۱۹، لا ۷۵-۸۱).

"ئین روشد" ده‌قه‌کانی ئایین ده‌کات به‌سی به‌ش:

یه که م: ده قه لیک که به هیچ شیوه یه ک لیکدانه وه هه لئاگرن و تهنانهت لیکدانه وه شیان

گونجاو نییه، تهنه ده بیت وه ک روالهت بمینه وه.

دوهم: ده قه لیکه هاوشیوه که گونجاوه لیکدانه وه "تاویل" بکرین به لام به بی ئه وهی

له چوارچیوه و مانا زمانه وه نییه که یان دهر بچن.

سییه م: ده قه لیکه لیکچو و دژ به یه ک که ده بیت لیکدانه وه "تاویل" بکرین بو ئه وهی

ئهم دژ به یه کیه ی نیوانیان له روی لوژیکی و ئه قلی و واقعیه وه نه مینیت (به شیر، ۲۰۱۵، لا ۱۷۲۶).

جه ختیش له وه ده کاته وه که "تهننا خودا ده زانی لیکدانه وه کان بکات"، ئهمهش زیاتر له و باسانه دا دهر ده که ویت

که چاره سه رناکرین و تارمایی و نهینیه کی زور له خوده گرن وه ک له م ئایه ته دا خودای گه وره ده فه رمویت:

{وَيْسَأَلُّكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا} (الاسراء، ۸۵) واتا (له تو ده پرسن:

گیان چییه؟ بیژه: گیان هه ر له وانیه که په روه رنده م ده زانی؛ ئیوه که میکتان له زانست پیدراوه)

(هه ژار، ۱۳۷۹، لا ۲۹۰)، بویه نا کرئ لیره وه لیکدانه وه بکهین تهنه ئه و لیکدانه وه خراپه کاریانه نه بیت که بو خه لک

باسی لیوه ده که ن، چونکه لیکدانه وهی راستی تهنه ئه وه یه که مرؤف خوی ئه مانه تیکه وه ک هه مو بونه وه ره کانی

دیکه، به هوی ئهم لیکدانه وه سهیر و سه مه رانهش نه ته وهی موسلمانان یان کردوته چندان گروپ و کومه له بو

ئه وهی یه کتر تومه تبار بکه ن به گومرا و کافرو سه رلیشیواو، ئهمهش بوه هوی ئه وهی که شه رع لیکبترازیت و

بهش بهش ببیت (جومعه، ۲۰۱۶، لا ۲۸۶)، ئه و وای ده ببیت که چاره سه ر کرداری بو ئهم کیشه یه دورخسته وهی

زانایانی که لامه له گوره پانی هزر و بواری ئایینی، به مهش ئایین پرزگاری ده بیت له خه یال و سه پاندنی ئه وانیه

ده یانه ویت بو چه ندین گروپ و تاقم بهش بهشی بکه ن، ئه گه ر ئهمهش رویدا فه لسه فه پرزگاری ده بیت له هیرشه

به رده وامه کان و هه ولی گونجاندنی له گه ل ئایین دیته دی (الخضیری، ۲۰۰۷، لا ۱۲۸).

دهرباره ی بنه مای پیوستی لیکدانه وه "تاویل" "ئین روشد" جهخت له سه ر ئه وه ده کاته وه که

لیكدانه وه "تاویل" له بهر ژه وهندی ئایین و فه لسه فه یه، به شیوه یه ک ئه گه ر ئایین وردبونه وه و رامانی ئه قلی یان

فه لسه فی پیوست بکات، که و ابو ده بیت لیکدانه وهی ئه و ده قانه بکهین له گه ل وردبونه وهی ئه قلی یان فه لسه فی

نه گونجاون، بو ئه وهی گونجان له نیوان ئه قل و دهق "فه لسه فه و ئایین" بکهین، ئه و پی وایه هه رشتیک به لگه و

بورهانی دانراو پیبگات و ئاشکرای شه رع پیچه وانیه بیت ئه و به شیوه یه کی پون و ئاشکرا لیکدانه وه

قبوله کات، بو ئه وهی شه رع و ئه قل به یه کتر دا نه کیشن (فتاح، ۲۰۲۰، لا ۱۴۷-۱۴۸)، له کاتیکدا ده قه کانی قورئانیش

یان ته با و یه کسانن به واتا ئه قلیه کان، یان نا کوک و ناته بان، له حاله تی یه که مدا روکه شی ده قه که له گه ل ئه قل

یه که دگرنه وه، له حاله تی دوهمدا ده بی لیکدانه وهی بو بکریت، به شیوه یه ک که له گه ل ئه قل یه کسان و گونجاو بیت،

مانای لیکدانه وهش بریتیه له دورخسته وهی ده لاله تی وشه یه ک له ده لاله ته راسته که ی بو ده لاله ته

مه جازیه که ی (حسین، ۲۰۱۹، لا ۳۶۵).

خالئ ده ستپیکئ ئهم کاره شی له و پنته ئه فلانویه وه یه که ده لیت: "حه قیقه ته کان سه رجه میان یه ک شتن، ئه گه ر

له روکه شیشدا له یه کتر جیاوازبن"، که واته دوا جار فه لسه فه و ئایینیش به دوا یه ک راستیه وه ن، ئه و ده قانه ی له

ده قی ئایینی

پوکەشدا ناکۆکن بەگەرانهوه بۆ ئەقل پێویستە لیکدانهوهیان بۆ بکریت، چونکه ناکۆکی واتای جیاوازی پوکەشیه نهک ناکۆکی ناوهروکی فەلسەفه و ئایین، هه‌بونی دوو راستیش له نیوان فەلسەفه و ئایین به‌لگه‌یه له‌سه‌ر هه‌بونی پێویستی لیکدانهوه‌کردن (فخری، ۲۰۰۴، ص ۳۷۶-۳۸۱)، راسته‌ فەلسەفه له‌ رافه‌ ئه‌رستویه‌که‌یدا وه‌ک داپشتن و به‌شیویه‌کی راسته‌وخۆ وه‌ک جووریک له‌ زانست خۆی ده‌رده‌خات، تارا‌ده‌یه‌ک هه‌یج پێچ و په‌ناو و په‌نهانی و شاراو‌یه‌ک و مانای مه‌جازی له‌خوناکریت، به‌لام جیاوازه‌ زۆر نه‌ینی و شاراو‌یه‌ی تێدایه‌، به‌لام ئه‌مه‌ لای "ئیین روشد" بۆ قورئان به‌گرفت ناشیت، به‌لکو جیاوازیه‌که‌ که‌ قورئانی پێ جیا‌ده‌کریته‌وه‌، یان ئی‌عجازیکی قورئانه‌ و له‌کتیبه‌کانی دیکه‌ جیای ده‌کاته‌وه‌ (الخضیری، ۲۰۰۷، ص ۱۳۵).

له‌ روانگه‌ی "ئیین روشد" ته‌نها فه‌یله‌سوفان ده‌توانن لیکدانه‌وه‌ بۆ ده‌قه‌کانی قورئان بکه‌ن، ئه‌وان له‌ ژێر تیشکی نوری حه‌قیقه‌تی بالادا له‌ کرۆک و مه‌به‌ستی ده‌قه‌کان تێده‌گه‌ن، ئه‌م شتانه‌ش بۆ خه‌لکی گشتی ئاشکرا ناکه‌ن ته‌نها بۆ ئه‌و که‌سه‌انه‌ نه‌بیته‌ که‌ ئاماده‌کراون بۆ ئه‌م ئه‌رکه‌، به‌م کاره‌ش ده‌گه‌ینه‌ باشترین په‌یوه‌ندی و هاوئا‌هه‌نگی له‌ نیوان فەلسەفه و ئایین، واته‌ تابایی یاسا‌کانی ئایین له‌گه‌ڵ فەلسەفه‌ (دی بۆر، ۲۰۱۳، لا ۲۰۸).

"ئیین روشد" ئه‌و ده‌قانه‌ی که‌ پێویستیان به‌ لیکدانه‌وه‌ "تأویل" کردنه‌ به‌م شیویه‌ دابه‌ش ده‌کات:

یه‌که‌م: ئه‌و ده‌قانه‌ لیکدانه‌وه‌: "تأویل" له‌خۆده‌گرن کاتیک مانای ئاشکرا له‌ ده‌قه‌که‌ به‌ مه‌به‌ست نه‌گیراییت، ئه‌مه‌ش ته‌نها زاناو فه‌یله‌سوفان ده‌توانن لیکدانه‌وه‌ی بۆ بکه‌ن بۆ ئه‌وه‌ی مانایه‌کی دیار و ئاشکرا و مه‌به‌ستدار بدات به‌ده‌سته‌وه‌.

دوهم: ئه‌و ده‌قانه‌ی ئه‌گه‌ر مانای ئاشکرا هه‌یما بو بۆ مانایه‌کی شاراو‌ه و نادیار، ئه‌مه‌ش ته‌نها به‌ لیکدانه‌وه‌ "تأویل" ده‌کریت مانا شاراو‌ه‌که‌ی ئاشکرا بکریت.

سێیه‌م: ئه‌و ده‌قانه‌ی که‌ زانایان و ئه‌هلی لیکدانه‌وه‌ "تأویل" لیکدانه‌وه‌ی بۆ ده‌که‌ن، ئه‌مه‌ش ئه‌گه‌ر ئاشکرایه‌ی مانا که‌ هه‌یمایه‌ک بو ئاماژه‌ بۆکراوه‌که‌ی نه‌زانریت، مه‌گه‌ر به‌زانستیکی دور، ئه‌هلی لیکدانه‌وه‌ "تأویل" بۆخۆیان لیکدانه‌وه‌ی بۆ ده‌که‌ن و بۆ خه‌لکی گشتی رونده‌که‌نه‌وه‌ (فه‌تاح، ۲۰۲۰، لا ۱۴۸).

به‌تێروانیی ئه‌و نه‌ که‌ لامزانه‌کان که‌ ته‌نها مشتومرده‌که‌ن، نه‌ ده‌قه‌گه‌راکان که‌ ته‌نها پوکەشی ده‌قه‌کان وه‌رده‌گرن شیاوی لیکدانه‌وه‌ "تأویل" کردنی ده‌قه‌کانی قورئانین، به‌لکو فه‌یله‌سوفه‌کان شیاوی ئه‌م کاره‌ن چونکه‌ له‌ مانای ده‌قه‌کان ورده‌ده‌بنه‌وه‌ و زانستیانه‌ له‌ ریگه‌ی چالاکی هزریه‌وه‌ ئه‌م کاره‌ ده‌که‌ن، به‌لگه‌ش بۆ ئه‌مه‌ ئه‌یه‌ته‌ی قورئانه‌ خودای بالا ده‌فه‌رمویت: **(وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) (آل عمران ۷)** واتا "ئه‌وکه‌سه‌انه‌ی که‌ زۆر زانان"، لای "ئیین روشد" ئه‌وانه‌ی که‌ زۆر زانان و توانای وردبونه‌وه‌یان هه‌یه‌ له‌ مانا‌کان فه‌یله‌سوفه‌کانن (ئهمین، ۲۰۱۷، لا ۶۰-۶۱).

له‌سه‌ر پرسه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان فەلسەفه و ئایین له‌ روانگه‌ی "ئیین روشد" پێویسته‌ بپرسی، قورئان به‌رده‌وام لیکدانه‌وه‌ "تأویل"ی بۆ ده‌کریت، ئایا مانای ئه‌وه‌یه‌ که‌ بریاریکی پێش وه‌خته‌ له‌سه‌ر مانای ده‌قه‌کانی هه‌یه‌ که‌ ده‌بی له‌گه‌ڵ فەلسەفه‌ بگونجیت، یان قورئان جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌و راستیانه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ فەلسەفه‌ی گریکی جه‌ختی له‌سه‌ر کردۆته‌وه‌ و له‌باره‌یه‌وه‌ دواوه‌؟ یان به‌شیویه‌کی دیکه‌ ئایا "ئیین روشد" مانا‌کانی قورئانی

به پیتی فلسفه دیاریکردوه و به لیکدانه وه "تأویل" تیایدا ماناکانی دۆزیوه ته وه؟ له وه لامدا هندیك باس له وه ده کهن که ئه و وایده بینیت که فلسفه ی ئه رستوی هه مو ئه و راستیانه ی باسکردوه که دواتر ئایین باسیکردوه، هندیکتر له توێژه ران وای ده بین که به شیک له لیکدانه وه ی ئه و لیکه وته ی جۆریک له زۆر لیکردنه وه ک باسکردن له دۆخی زیندوبونه وه، خاوه نانی ئه م بۆچونه پێیان وایه که ئه و باورپی ملکه چی ئه قل کردوه، یان راستی فلسفه ی وه ک پیوه ری بریاردان به سه ر راستیه کانی ئایین دیاریکردوه، به لام ئه مه راستیه کی ره هانییه (الخصیری، ۲۰۰۷، ص ۱۳۴-۱۳۵).

له به ره وه ی "ئین روشد" باوه ری وایه که ئه قل به خششیکه له خوداوه و شه ریه تیش هه ر له خوداوه هاتوه بۆیه ناکریت به یه که وه نه گونجین، له کاتی که فلسفه ی به هاوری و دۆستی شه ریه ت داناه، له م باره یه وه ده لیت: "ئیمه ی موسلمانان به ته واوی و بی هیچ خه وشیه ک ده زانین که تیروانیی به لگه ی نابیته هوی سه ریچی ئه وه ی شه رع هیناویه تی، راستی دژایه تی راستی ناکات، به لکو له گه لی ده گونجیت و شایه تی بۆ ده دات" (ابن رشد، ۱۹۷۲، ص ۱۵).

ئه نجام:

- ۱- ئین روشد خاوه نی هزی ئازاده، ئه مه ش وای کردوه به شیوه یه کی جیاوازر له فه یله سوفانی پیش خوی، پرسی په یوه ندی نیوان فلسفه و ئایین ده کات به کیشه یه کی فلسفه ی، به پشت به ستن به میتودی فلسفه ی "میتودی ئه قلی-ره خنه ی" راقه ی ئه م پرسه ده کات.
- ۲- ئین روشد به شیوه یه کی ورد و سیسته ماتیک، هه م وه ک شه رعزانیک و هه میش وه ک فه یله سوفیک کاری له م پرسه دا کردوه، هه لویستیکی میانره وی وه رگرتوه، به شیوه یه ک پاریزگاری له سه ره خوی بونی بابه تی بونی فلسفه و ئایین کردوه.
- ۳- هه لویستی ئین روشد له هه ولی گونجان له نیوان فلسفه و ئاییندا، هه ولیکی ره خنه ی بو دژ به هه مو ئه و ئه قلیه ته داخراو و دۆگماییه، که هه میشه دژ بون به ئه قل و فلسفه، ئایین و فلسفه یان وه ک دو دژ به نه یار و نه گونجاو له گه ل یه ک وینایان ده کرد.
- ۴- له گه ل ئه وه ی پرسی گونجان پرسیکی سه رده می بو، لای فه یله سوفه موسلمانان و هه میش لای فه یله سوفانی خۆرئاوا له سه ده کانی ناوه راست، به لام لای ئین روشد جیا له وه ی ئه م پرسه پرسیکی گرنگی سه رده مه که ی بو، وه ک کیشه یه کی سه رده میش سه ریرکردوه بۆیه هه ولی زۆریداوه بۆ چاره سه رکردنی.
- ۵- ئین روشد به ته واوی له سه ر ئه و بروایه بو که هیچ دژبه ریه ک له نیوان حه قیقه تی فلسفه ی و حه قیقه تی دینیدا نییه. هه ربۆیه به هه مو هیزی وه داکی له م بروایه ی ده کات و نایه ویته هیچکام له دو حه قیقه ته له سه ر حسابی ئه ویتریان به لاوه بنیت. په یوه ندی ئه م دو هه قیقه ته وه ک په یوه ندیه کی هاوسه نگ ده بینیت و هه مو دژبه ریه ک به لاوه ده نیت، له پروانگه ی ئه و ئه گه ر ناکیه کیش هه بیت له نیوان فلسفه و ئایین روکه شیه، ئه وان له راستیدا نه ک هه ر نه یار و دژنن به لکو یه ک ئامانجی هاوبه شیان هه یه ئه ویش گه یشتنه به راستی.

6- فەلسەفەى ئىبن رۆشد فەلسەفەىەكى ئەقلانىە كە پشت بە بەلگەكارى و تىروانىن و دانایى دەبەستىت، هەرودها ئاراستەىەكى زانستى روه و ئەزمونكارى سروشتى گرتۆتەبەر، فەلسەفەكەى هەولێكى عەقلگەرايانەىە بۆ پێكەستن و دەرختنى پرسى پەيوەندى نىوان فەلسەفە و ئايين، بەگەرانهوه و پشت بەستن بە بەلگەى ئايينى و بەلگەى ئەقلى و فەلسەفەى، ئەمەش لەپيناو دەرختنى ئەو راستىەى كە خویندن و لىكدانەوهى فەلسەفە ئەركىكە لەئەستۆى ئىمە و رېگەپىدراوه، لەسەر ئەو بنەماىەى كە دەقە ئايينەكان داوا لە مروف دەكەن بىرەكەنەوه.

7- بۆ ئىبن رۆشد فەلسەفە رومان و وردبونهوهى لە گەردون و دروستكاراوهكان كە دروستكار بەدیهىناون، شەرعىش داواى وردبونهوه و رومان لە بونهوهرهكان و دۆزىنەوهى ئاماژەكانيان دەكات، كەواتە ئەمەش دەرختنى ئە راستىەىە كە بىرکردنەوهى فەلسەفەى نەك ناكۆك و دژ نىيە لەگەل شەرعىەتى ئىسلام، بەلكو ئايين فەلسەفەندى بە گرنگ داناوه، بەو مانايە ئەگەر فەلسەفەندان ئەركىش نەبىت، ئەوا سونەتە يان بە كارێكى باش و رېگەپىدراو داناوه، ئەمەش نىشاندانى ئەو راستىەىە كە فەلسەفە و شەرعىەت بە سروشت هاوړىن بە جەوهەر و غەرىزەش خۆشەوىستى يەكترىن.

The Issue of Compatibility Between Philosophy and Religion from Ibn-Rusheds Perspective

Muslim Hassan Muhamad ¹

Batool Ridha Abbas ²

Kaifi Abubaker Hamad ³

¹⁺²⁺³ Department of Philosophy, College of Human Sciences, University of Raparin, Rania, Kurdistan Region, Iraq.

Abstract:

It is true that, from the beginning, philosophy and religion were two separate areas and subjects; each of which interacted with contemporary problems and issues in its own way and worldview. If they were not compatible then, they did not oppose each other. In other words, the connection between religion and philosophy did not become a problem from the beginning. This was because each of them independently worked on their own issues and problems by themselves. However, with the advent of Islam and its opening up to the outside world, it came into conflict with the thinking and philosophy of other nations in the region, especially with Greek thought and philosophy; this also became an important issue and a clear problem for Islamic scholars and philosophers and divided them into two separate factions. One of them was completely hostile to philosophy and rejected any compromise and interaction between Islam and Greek philosophy, considering only religion as the main source of science and knowledge, and outside of religion, they did not accept anything.

However, the other faction, most of whom were Islamic philosophers, advocated a compromise between religion and philosophy, seeking to create a kind of compromise and coexistence between them, and to show the fact that there is no incompatibility or opposition between the two. Within this context Ibn Rushd had a clear and important role in this regard. He made great efforts to make everyone aware of the fact that philosophy and religion do not have any incompatibility and conflict between them, and they are able to exist or occur together. To this end, he resorted to a set of important rules such as rational and narrative arguments in order to be able to tell all opponents that they have made a mistake in rejecting and opposing philosophy. He also showed everyone through these rules that philosophy and religion are friends and compatible with each other, that is, philosophy and religion are complementary to each other and they are inherently friends and internally have the same soul.

Keywords: Philosophy, Religion, Truth, Compatibility.

په راپويزهكان:

(^۱) ئيبين روشد: ناوی "محمد كورپی ئەحمەد كورپی محمد كورپی روشد"ه، ناسراوه به "ئيبين روشد" ئەمەش نازناویكە باب و باپیرانی له پیتیش ئەو هه لگري بون ئەویش په یوه ست بوه به هه مان ناوه وه، هه روه ها به "الحفید" و "ابو الولید"یش ناسراوه، ئەو فه یله سوفینکی ئیسلامی ناوداری ئەنده لوسیه واته ئیسپانیای ئیستا، له سه ده کانی ناوه راستدا له ئەوروپا به "ئه فیرووس - AVERROES" ناسراوه له سالی "۵۲۰"ی کۆچی به رامبه ر "۱۲۶"ز"ی له شاری قورتوبه له دایکبوه. له مه راکیش له سالی (۵۹۵)ی کۆچی به رامبه ر (۱۰ی کانونی ۱۱۹۸ز) کۆچی دواپی کرد، بۆ زانینی زیاتر بروانه المعجم الفلسفی، الدكتور عبدالرحمن بدوی، الجزء الاول، ۱۹۸۴، ص ۱۹-۳۹.

(^۲) غه زالی: ناوی ئەبو حامد محمد بن محمد الغزالی یه، یه کتیک له بیرمه ندانی ئیسلامییه، ئەو شوینه ی لئی له دایکبوه ناوی غه زاله بوه، غه زالی له لایه ک فه قیه ه له لایه کیتر موته سه وه، هه روه ها به دیویک وه ک ئە شه ریه ک دژی فه لسه فه یه به دیویکیتر فه یله سوف بوه، له دانراوه کانیدا تومه تبار ده کریت به وه ی دژ به فه لسه فه بوه، به تاییه ت "تهافت الفلسفة" دژایه تیه کی زۆری فه یله سوفان و رپیازه فه لسه فه کانی کردوه، بۆ زانینی زیاتر بروانه المعجم الفلسفی، الدكتور عبدالرحمن بدوی، الجزء الثاني، ۱۹۸۴، ص ۸۰-۸۶.

(^۳) له کاتیکدا غه زالی له کتیبی "الاقتصاد فی الاعتقاد" ره خنه گرتوه له گروپی رواله تگه ری "الحشویه" که پشت به لاسای ده به ستن و روه کشی ده ق وه رده گرن، وای ده بینیت دژبه یه کی روده دات کاتیک دوده که ونه وه له وه رگرتنی برپاره کانی ئەقل ئەمه له لایه ک، له لایه کیتره وه غه زالی ره خنه له موته زیله کانی ش گرتوه، ئەوان ئەقلیان زال کردوه به سه ر نه قلدا، به مه ش زیاده رپوییان له به پیرۆزکردن و به گه ورده نانی ئەقل کردوه. بۆ زانینی زیاتر بروانه: من الفلسفة اليونانية الى الفلسفة الاسلامية، محمد عبدالرحمان مرحبا، ۱۹۸۱، ص ۶۴۱.

(^۴) سه باره ت به په یوه ندی نیوان فه لسه فه و ئایین، غه زالی به ره های دژی فه لسه فه نه بوه، به بۆچونی ئەو هه چ دژواریه ک نییه له نیوان ئەو شه رعه ی له ده ق وه رگراوه له گه ل راستیه کانی ئەقل، غه زالی ده لیت ئەو گومانه ی که رواله تیه کان بۆی ده چن پیوستی توندبون له لاسیکردنه وه و شوین که وتنی رواله تی ده قه، هۆکاری ئەم هه لویسته یان به هۆی لاوازی ئەقلیان و کورت بینیان بوه، هه روه ک ئەوه ی فه یله سه وه کان و موته زیله کان کردیان له زیاده رپویی له به کاره ینانی ئەقلدا، تا به ریه ککه وتن له گه ل شه رعدا، ئەم هه لویسته یان به هۆی ناخ پیسیانه وه بوه، ویستی کومه لی یه که م بۆ که م رۆینی ئەقل و کومه لی دوهم زیاده رپۆی ئەقل، وه هه ردو لا دورن له یه کلایکه ره وه و گونجان، وه هه ردو لایه که خراپن، چون ده گات به راستی ئەوه ی ته نها شوینکه وته ی ئەقلی په تی بیت، سود له روناکی شه ر و هه رنه گ

ریت نازانیت که ئەقل کورتبینه و بواری فراوان نییه، هه رکه سییک شه ر و ئەقل به یه که وه کارپ نه کات گومرا ده بیت، نمونه ی ئەقل وه ک چاویکی ته ندروست وایه، نمونه ی قورئانیش وه ک خۆریکی پرسنگدار وایه هه رکه سی ته نها کار به قورئان بکات به بی به کاره ینانی ئەقل وه ک ئەوه وایه به رامبه ر خۆر چاوی داخراو بیت، جیاوازی نییه له گه ل که سیکی نابینا، ئەقل له گه ل شه رعدا روناکی له سه ر روناکیه، بینین به چاویک و داخستنی یه کتیکان ده سترگتنه به په تی له خۆباییون، هه روه ها ده لیت "روناکی ئەقل ریزیکه خودا ئەیدات به تاکه تاییه ته کان که زۆربه ی خه لکی کورتبینن تیایدا، له به ر کورتبینیان به لگه کانی ئەقل نابینن، هه روه ک چون شه مشه مه کویر خۆر نابینیت ئەوانیش زانسته ئەقلیه کان زیانیان پیده گه ییتیت"، بۆ زانینی زیاتر بروانه الاقتصاد فی الاعتقاد، الغزالی، ۱۳۳۲، ص ۲-۵.

(^۵) زانستی که لام وه ک سه رجه م زانسته کانی دیکه، خالی ده ستییک و سه ره له دانی خۆی له سه ر پرسه کانی قورئان ناوه لا کردوه، زانستی که لام له رپی تیوری له گه ل ئیمان ناکوک نییه، له به رئه وه ی قورئان مروّف ئاراسته ده کات بۆ ئەوه ی رابمیتن و بیربکه نه وه و له رپیگه ی به کاره ینانی ئەقله وه بۆ ئەوه ی له نه یینه کانی گه ردون تیگه ن، که لام وه ک فه لسه فه ی قوتابخانه یی ئیسلام، خۆی وه ک جه ده لیکی ژیری په تی ده خاته رو، که کار له سه ر چه مکه کانی ئایین ده کات، بۆ زانینی زیاتر بروانه که میژوی فه لسه فه ی ئیسلامی، هینری کوربین، عومه ر عه لی غه فور ۲۰۱۸ لا ۱۳۷.

(٦) سه‌رجه‌م گروپه كه لاميه ئيسلاميه‌كان له مامه‌له‌كردنيان له‌گه‌ل ئه‌قل و نه‌قلدا بۆ سه‌ ئاراسته‌ی سه‌ره‌كي دابه‌شبون، كه له سه‌ره‌تاكاني ئيسلامه‌وه له گۆره‌پانه‌كه‌دا ده‌ركه‌وتون: گروپي يه‌كه‌م: "ده‌قگه‌راكان بون له بنه‌ره‌تا پشتيان به نه‌قل ده‌ق" به‌ستوه، گروپي دوهم: موعته‌زيله‌كان ته‌نها پشتيان به نه‌قل به‌ستوه، ئه‌قليان كردۆته بنه‌ماو پيوهر و زاليان كردوه به‌سه‌ر نه‌قلدا، گروپي سه‌يه‌م: ئه‌شعيره‌يه‌كان هه‌وليانداوه له‌نيوان نه‌قل و نه‌قلدا هه‌وسه‌نگي و گونجان ئه‌نجام بدن، بۆ زانيني زياتر بره‌وانه نيشته و ئاين، نيبيل فياض و ستيفان دانه، و خه‌سه‌ره‌و مه‌حمود، چاپي يه‌كه‌م، ٢٠١٩، ١٨٧-١٩.

(٧) موعته‌زيله‌كان: وه‌ك يه‌كه‌مين گروپي كه‌لامي ناوده‌برين، سه‌ره‌تاي كاركردنيان ئامانجيشيان به‌كارهيناني نه‌قل بو، بۆ به‌رگرکردن له‌وه‌ی نه‌قل هيناوپه‌تي، به‌لام دواتر له ئامانجه‌كه‌يان دوركه‌وتنه‌وه و له هه‌ولي گونجاندني نه‌قل و نه‌قلدا بون، به‌و مانايه‌ی ئه‌م دوانه له حه‌قيقه‌ت دا كوكن، هينده قول بونه‌وه تا گه‌يشته‌ته بره‌واي پيشخستني پۆلي نه‌قل به‌سه‌ر نه‌قلدا، "غه‌زالي" ده‌ليت: "موعته‌زيله‌كان زياده‌ره‌ويان له به‌كارهيناني نه‌قلدا كرد، تا به‌م هه‌ويه‌وه دژبه‌يه‌كي له‌گه‌ل بنه‌ماكاني شه‌رعه‌دا پويده‌ا، بۆيه به هه‌له‌ ناويان ده‌بات، چونكه زيده‌ره‌وي زيوريان له به‌كارهيناني نه‌قلدا كرد، ئه‌شعيره‌يه‌كان به جيا بونه‌وه‌يان له موعته‌زيله‌كان، وه‌ك پيره‌ويكي نوێ له نيو جيهانبيني موسلماناندا بلاوبويه‌وه له چوارچيوه‌ی بيري "سونه‌دا، شتيوازي بيركردنه‌وه‌كه هيلكي نيوه‌نگيري په‌يره‌وه‌كردوه، له‌نيوان سه‌رجه‌م گروپ و ئاراسته‌ كه‌لاميه‌كاندا، ئه‌شعيره‌يه‌كان ياساكاني زانستي كه‌لاميان له‌سه‌ر بنه‌ماي نه‌قل دارشته‌وه، ئه‌قليان خسته خزمه‌ت نه‌قل و وه‌ك هوكاريك بۆ چه‌سپاندن و به‌لگه له‌سه‌ر دروستي نه‌قل سه‌يره‌كرد، له‌به‌ر ئه‌وه غه‌زالي ده‌ليت: ئه‌شعيره‌يه‌كان بره‌ويان به لاسايكردنه‌وه‌يه‌كي روت و شوپه‌كه‌وتني زاھيري ده‌ق هه‌يه به هه‌له ناوده‌بات، چونكه زور پيداگريان له نه‌قل و وه‌لاناني نه‌قل كردوه، بۆ زانيني زياتر بره‌وانه زانستي كه‌لام و موعته‌زيله، ئاماده‌كردني ره‌مه‌زان حه‌مه‌مين، چاپي يه‌كه‌م، ٢٠١٧.

(٨) له كاتيكدا غه‌زالي له كتيبي "احياء علوم الدين" يشدا جه‌خت ده‌كاته‌وه له‌سه‌ر ئه‌م نيوه‌نگيري، پينوايه كه زانسته نه‌قله‌يه‌كان به‌س نيه بۆ سه‌لامه‌ت بوني دل، دل پيوستتي به زانسته نه‌قله‌يه‌كان هه‌يه، له‌م باره‌وه ده‌ليت " نه‌قل به‌ته‌نها ناتوانيت بي نه‌قل بگاته راستيه‌كان، هه‌روه‌ها نه‌قله‌يه‌كان به‌ته‌نها ناتوانيت ئه‌م كاره بكات، لاسايكه‌ره‌وه‌ي كوێرانه به‌بي گرنگيدان به نه‌قل نه‌وپه‌ري نه‌زانينه، ئه‌وه‌كه سه‌ش ته‌نها نه‌قل به‌كاربه‌ينيت بي روناكي قورئان و فهرموده له‌خوباييه، لايه‌نگري هيج يه‌كيك له‌م گروپانه مه‌كهن، به‌لكو هه‌ردو گروپه‌كه كوێكه‌وه و گونجان له‌نيوانيان بکه، هه‌نديك پينان وايه زانسته نه‌قله‌يه‌كان دژبه‌يه‌كن و له‌گه‌ل زانسته شه‌رعه‌يه‌كان گونجان له‌نيوانيان ناکريت، ئه‌و بۆچونه‌ی ده‌ليت گونجان ناکريت بۆچونكي كوێرانه‌يه په‌نا به‌خودا ده‌گرين، ئه‌م كه‌سه‌ی واده‌ليت دژبه‌يه‌ك ده‌ركه‌وتوه له هه‌نديك له بۆچوني زانسته شه‌رعه‌يه‌كان كه ناتوانيت گونجان بكات، وای بۆده‌چيت كه ئه‌م دژبه‌يه‌كيه له دیندا، له‌دين ده‌رده‌چيت وه‌ك موی ناو هه‌وير، به‌هوی ئه‌وه‌ی كه بي تواناييه‌كه له‌ناو خويده هه‌يه واده‌زانيت له دیندا هه‌يه ئه‌م دژبه‌يه‌كيه". بۆ زانيني زياتر بره‌وانه احياء علوم الدين، تحقيق سيد عمران، ج٣، الغزالي، ١٩٨٦، ص١٥-٢٠.

سه رچاوه كان:

قورئانی پيروژ.

ئيبين روشد، ئە بوليد (٢٠١٩): فه سلول مه قال، و. مه ريوان عه بدول، چ ٢، چاپخانه ي كارو، سليمانى.
دبۆر، ت. ج (٢٠١٣) ميژوى فه لسه فه له ئيسلامدا، و. ئارام ئە مين شوانى، چ ١، چاپخانه ي موكرىانى، هه وليژ.
جومعه، محمد لوتفى (٢٠١٦): ميژوى فه لسه فه ي ئيسلامى، و. ره سول به ختيار، چاپخانه ي ناوه ندى ئاويز بۆ چاپ و بلاوكردنه وه - هه وليژ.

مه لا ئە مين، هاوژين (٢٠١٧): فه لسه فه ي ئيسلامى فارابى، چ ١، چاپخانه ي تاران.
حسين، جه مال (٢٠١٩): فه لسه فه ي ئيسلامى ده ركه وتن تا كه وتن " چ ١، چاپخانه ي تاران.
راوى، يونس (٢٠٢٠): فه لسه فه ي ئيسلام له سه ده ي هه شت تا سيزده، چاپى يه كه م، چاپخانه ي تاران
هه ژار (١٣٧٩): ته فسيري قورئانى پيروژ، نشر احسان
شه شوپى، هه مزه (٢٠١٦): فه يله سوفه كانى ئيسلام " ژيان، به ره هم، داھيتان"، چاپى يه كه م، چاپخانه ي سارا.
فتاح، عبدالكريم (٢٠٢٠): كه شتى به ئە قل و عيرفاندا، چاپى يه كه م، چاپخانه ي فيربون بۆ چاپ و بلاوكردنه وه.
كامل، مجدى (٢٠١٥): وزه يه كى روناك له جيهانتيكى ئە نگوسته چاودا، و. شه عيد به شير مسته فا، چاپى يه كه م، چاپخانه ي: چاپه مه نى
گه نچ - سليمانى.

ابن رشد، ابوالوليد (١٩٧٢): فصل المقال فيما بين الحكمة و الشريعة من الاتصال، دراسة و تحقيق محمد عماره، دارالمعارف بمصر.
ابن رشد (٢٠٠٣): تهافت التهافت، تقديم و تعليق: احمد شمس الدين. الطبعة الثانية، مطبعة دارالكتب العلمية-بيروت.
الجابري، محمد عابد (٢٠٠٧): مدخل الى القرآن الكريم في التعريف بالقرآن، مجلد الاول، الطبعة الثالثة، مركز دراسات الوحدة العربية-بيروت.
الخصيري، د. زينب محمود (٢٠٠٧): اثر ابن رشد في فلسفة العصور الوسطى، ط ١، الناشر: دار التنوير للطباعة و التوزيع والنشر، بيروت.
بدوى، عبدالرحمن (١٩٨٤): موسوعة الفلسفة، الجزء الاول، ط ٢، مطبعة المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
موسى، الدكتور محمد يوسف (١٩٨٨): بين الدين ولفلسفة " في رأى ابن رشد وفلاسفة العصر الوسط، الطبعة الثانية، العصر الحديث للنشر والتوزيع، بيروت-لبنان.
التليلى، الدكتور عبدالرحمن (١٩٩٨): ابن رشد الفيلسوف العالم، دار العربية والثقافة والعلوم للنشر، تونس.
قاسم، دكتور محمود: الفيلسوف مفترى عليه ابن رشد، الناشر: كتبة الأنجلو المصرية- د. ت، القاهرة.
ياسين، ابراهيم ابراهيم (٢٠٠٨): مدخل الى الفلسفة الاسلامية، دار ومكتبة لأسراء للطباعة والنشر والتوزيع-القاهرة.
فخرى، ماجد (٢٠٠٤): تاريخ الفلسفة الاسلامية، ت. الدكتور كمال اليازجى، دار المتحدة للنشر والتوزيع، بيروت.
الغزالي (١٣٣٢): الاقتصاد في الاعتقاد، القاهرة.
على، محمد سالار شيخ (٢٠٠٩): له جه مسهرى فه لسه فه وه به ره و دورنمايه كى ناديار، هه فته نامه ي چاودير، ژماره ٢١١ له ١/٢٩.
كرومى، كيورك مرزينا و ابراهيم، سامى محمود (٢٠١٤): اشكالية علاقة
العقل والنقل بين الغزالي وابن رشد، مجلة كلية العلوم الاسلامية، المجلد
الثامن، عدد (١٥/١)، جامعة الموصل.

Averroes. 2012 On the Harmony of Religion and Philosophy. Translated by George F. Hourani. Gibb Memorial Trust, Oxford: Oxbow Books.,
Black, Deborah. 1998 "Logic in Islamic Philosophy." In Routledge Encyclopedia of Philosophy, Volume 5, edited by Edward Craig. New York: Routledge.,